

Steekspel

nummer 9

Boerenjongens en stoute meisjes

Met Christientje naar de kermis

In SteekSpel nr.2 heeft u kunnen lezen dat de Rogstekers in Den Bosch door het stadsbestuur aan banden werden gelegd. Ze moesten zich aan strenge regels houden, en mochten (vanaf 1530) alleen nog maar op de **kermis** 'spelen'. Met mate. Het rogsteken werd als oud gebruik aan de kermis gekoppeld.

Vervolgens zagen we in de stadsrekening van 1558 dat de Rogstekers een bijdrage van **tien stuivers** kregen voor het **buskruit** dat ze tijdens de kermis gebruikten. Mogelijk schoten ze na afloop van de processie met los kruit om het feest te openen.¹

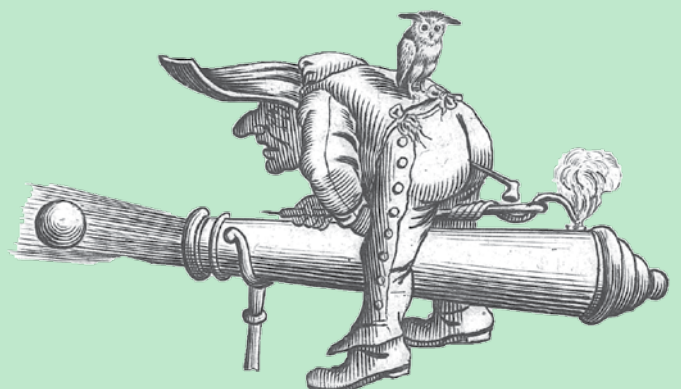
Inmiddels leven we 460 jaar later. Maar in Echt verloopt alles volgens hetzelfde patroon. En wel voor de 'alternatieve sjötterie Sint-Christina Stank Stief Sjaelberg'. Eind 1994 als informele 'groepering' opgericht, zonder regels en zonder lidmaatschap van een overkoepelende bond. Pas afgelopen zomer zijn ze officieel een vereniging geworden. Met als enige reden hun optreden aan de Echter kermis te kunnen koppelen.²

Een jaar of zeven geleden kwamen de alternatieve schutters op het idee een kanon te maken. Wellicht als compensatie voor de zelfverkozen kleine bezetting van maximaal tien leden. Het idee werd omarmd en het kanon kreeg de naam **Christientje**. Maar niemand die eraan dacht dat voor haar een vergunning nodig was.

Zo dreigde het idee om feestelijke gelegenheden zoals de opening van de kermis in Echt te laten vergezellen door een saluutschot in het water te vallen. Vooral toen een alsnog aangevraagde vergunning door het Ministerie van Justitie en Veiligheid werd geweigerd. Christientje werd het zwijgen opgelegd. Haar sluitstuk werd in beslag genomen, en dan valt er niet meer te schieten.

Om haar weer in bedrijf te kunnen nemen was grover geschut nodig. Er kwam juridische hulp aan te pas en ook werden Kamervragen afgevuurd. Onlangs kwam het verlossende woord: Christientje werd gelegaliseerd. En zo kan de Echter **kermis** in 2018 met een kanon worden los geschoten. Op zaterdag 6 oktober, een week na de kermis in Weert.

Door al deze inspanningen zijn de middelen van de alternatieve sjötterie uitgeput. Daarom heeft men het volgende bedacht. Op 22 september wordt Christientje gedoopt, en vanaf die dag kan iedereen voor een **tientje** een certificaat kopen (via hun Facebook pagina). Er zijn maximaal 111 certificaten beschikbaar. Alle houders van een certificaat mogen op zondag 28 oktober naar Echt komen om persoonlijk een **eigen schot** te lossen.

1. De Nieuwe Doolhof (2)

In SteekSpel nr.7 hebben we een bezoek gebracht aan **Attractiepark** de Nieuwe Doolhof in Amsterdam. En niet zonder reden. Want het bleek dat tussen 1648 en circa 1663 de Rogstekers meerdere keren per dag een vertoning opvoerden.

Op deze aflevering kregen we een reactie van kunsthistorica Marianne Eisma. Zij schreef in de jaren '90 enkele artikelen over zowel de Oude als Nieuwe Doolhof. Over de beelden van David en Goliath in de Oude Doolhof schreef ze een boek.¹

Ze geeft aan over meer gegevens te beschikken en wil deze graag met ons delen. Ze komen uit notariële akten opgemaakt na het overlijden van David Lingelbach (in 1653) en na het overlijden van zijn zoon en opvolger Philips (in 1672). In deze akten werd telkens de **boedel** van de Nieuwe Doolhof beschreven. Terug dus naar Amsterdam voor een gesprek over een dagje uit in de 17e-eeuwse stad.²

Nu is het lastig de toeristische waarde van een dagje uit in die tijd te vergelijken met het huidige aanbod. Net zoals nu waren er natuurlijk veel kroegen en herbergen voor spijs en drank. En ook voor het vertier dat op de Wallen wordt aangeboden kon men toen al in Amsterdam terecht.

Maar musea, bioscopen en poppodia waren er niet. In 1638 opende een eerste schouwburg aan de Keizersgracht zijn deuren met een programma hoofdzakelijk gericht op het 'betere publiek'.³ De gewone mensen vermaakten zich met straattheater, kermis en muziek in de kroeg. Verschillende ondernemers zagen mogelijkheden in een ander soort amusement. Ze probeerden enkele naast elkaar liggende percelen te verwerven om midden in de stad een eigen attractiepark op te richten.

Zo creëerde de familie Lingelbach in 1648 aan de Rozengracht haar Nieuwe Doolhof als een plek waar je niet alleen kon eten en drinken, maar waar je je ook kon vermaken met plots opduikende waterstralen, het bekijken van rondlopende dieren zoals een pauwenkoppel, en het

Zes afleveringen gingen over de *berkomst*, en twee over de *verspreiding* van het verhaal van de Rogstekers. Dit nummer bestaat uit twee delen.

[*verdieping*] In het eerste deel '**Stoute meisjes**' gaan we terug naar de Efteling in Amsterdam. We komen meer te weten over de vertoning van de Rogstekers. Maar we richten ons vooral op de meisjes die de eigenaar op het podium bracht.

[*berkomst*] Het tweede deel gaat over de **gebroeders Corstiaens** uit Weert. Rond 1600 trekken ze naar Haarlem om daar een nieuw bestaan op te bouwen. Ze doen dat in een tijd waarin de meeste mensen nog nooit van de Rogstekers gehoord hebben. En toch hebben zij er alles mee te maken.

Hoewel de onderwerpen in beide delen met elkaar van doen hebben, kunt u ze onafhankelijk van elkaar lezen. In het tweede deel komen ook meisjes voor.

Ter afsluiting volgt een bijgewerkt overzicht van alle **Rogstekersprenten** die we tot nu toe hebben gevonden.

bezoeken van bewegende attracties met beeld en geluid. Je kon er ook op een bankje in het groen zitten.

Naast het speelse en exotische waren vooral de 'vermakelijke vertoningen' met technische hoogstandjes een attractie op zich. Dat is althans wat de brochure uit 1648 ons wil doen geloven. De focus op technische toepassingen lag voor de hand gezien de ruime ervaring van David als 'konstmeester' (technicus) en de opleiding van zijn zoon Philips als uurwerkmaker.

Bij het betreden van de binnenplaats viel het oog al op de grote fontein en de klokkentoren.⁴ Deze bevatte een **uurwerk** met een carillon zoals we dat hier en daar nog aan kerken en stadhuisen in Duitstalige streken kunnen zien. Op gezette tijden klinkt een riedeltje, klapt er een deurtje open en schuiven beeldjes heen en weer.

Glockenspiel (carillon) aan het raadhuis van München.

Als pronkstuk stond in de ‘konstkamer’ een rijkelijk versierd en geavanceerd astronomisch ‘horlogiewerk’. Behalve de tijd kon je er allerlei aan de kalender gerelateerde informatie op aflezen. Zo kon men zelfs in de toekomst kijken en een eclips voorspellen (wat werd gepresenteerd als een voorspellende droom van de profeet Daniël).⁵

Uit de boedelbeschrijvingen blijkt dat de meeste vertoningen in de Nieuwe Doolhof niet *mechanisch* door een uurwerk, maar *pneumatisch* door een **luchtorgel** werden aangedreven. Hoe dat ter plekke precies in elkaar stak weten we niet. Maar in het algemeen wordt bij een orgelwerk samengeperste lucht door het instrument geleid. Zo kunnen niet alleen geluiden maar ook bewegingen tot stand komen. Dit principe biedt verrassende mogelijkheden, en die werden door Lingelbach royaal benut. Een orgel werd zo een muziekinstrument én een instrument met bewegende beeldjes tegelijk.

Bij een uurwerk verliep de beweging volautomatisch. De klok of het ‘horlogie’ diende alleen op zijn tijd te worden opgedraaid. Maar bij een **orgelwerk** waren een of meer personen nodig om de show live uit te voeren. Er moest lucht door het instrument worden gepompt. En er moesten toetsen worden bediend om die lucht in de gewenste richting te krijgen. Het waren handelingen die men achter de schermen kon uitvoeren.

Lingelbach stond waarschijnlijk zelf aan de voorzijde om de show aan het publiek te **presenteren**. Inclusief

de vertoning van de Rogstekers. Stelt u zich voor dat hij wat komisch talent had, en je hebt een hilarische voorstelling. Natuurlijk kon hij even goed serieuze of spannende ‘historiën’ vertellen.

Hoewel het in de notariële akten niet expliciet werd vermeld, was ook het *instrument* van de Rogstekers waarschijnlijk een *orgelwerk*. De akten zijn wel duidelijk over de **waarde** van alle instrumenten. Zo kunnen we de waarde van het poppen- of beter gezegd beeldenspel van de Rogstekers (in 1654) vergelijken met de waarde van andere instrumenten uit de inventaris (zie tabel).

De waarde van de boedel werd door taxateurs bepaald. Hieruit blijkt dat het instrument met de *klucht van de Rogstekers* relatief **eenvoudig** was en een bescheiden waarde had (50 gld). Het orgelwerk van koningin Ester bevatte veel meer toeters en bellen (300 gld).¹² En het astronomisch uurwerk was een staaltje technisch vernuft. Dat kon je ook in Londen of Parijs verkopen (500 gld).

Oudste zoon Philips wilde het bedrijf in 1653 graag voortzetten en overnemen. Drie maanden na het overlijden van zijn vader kocht hij voor 2750 gulden alle ‘konstwerken’ en instrumenten die zich in de ‘konstkamer’, het doolhof en op de binnenplaats bevonden. Ook beloofde hij de andere erfgenamen 700 gulden per jaar aan huur voor de Nieuwe Doolhof te betalen totdat zijn jongste broer David meerderjarig zou zijn.¹³ In 1654 kwam de boedelscheiding tot stand. De totale waarde van de erfenis bedroeg 22.170 gulden.

1653 ⁶ boedelbeschrijving	1654 ⁷ boedelscheiding	1654 ⁷ waarde (in guldens)	1672 ⁸ boedelbeschrijving
attracties op de plaats in de 'konstkamer': lierman afbeelding ⁹ van de Roomse keizer met lakei ¹⁰ [instrument] klucht van de Rogstekers van Weert historie van Hester met orgelwerken en vele beelden Jochem spelend op zijn zakpijp ¹¹ uurwerk afbeeldende de gehele astronomie (instrument) historie koning David met orgelwerk afbeelding geboorte Christi met orgelwerk afbeelding Christelijke ridder met orgelwerk klucht van 7 wijven vechtend om een mannenbroek		40 20 50 300 40 500 300 275 175 25	attracties in het 'speelhuis': lierman die op een lier speelt spelend werk van koningin Esther Jochem die op zijn zakpijp speelt horlogie met afb. van de hemelsloop instrum. geb. Christi met orgelwerk instrum. zeven wijven vechtend ... nieuwe attracties: instrum. historie Herodes met orgelwerk instrument van de profeet Daniël neusslijper met enige andere figuren historie van de verloren zoon

Carillon van de Nieuwe Doolhof in Amsterdam.

2. Stoute meisjes

Moordzaak of hersenschim?

Terug naar de opening van het attractiepark in 1648. Lingelbach gaf een **eigen draai** aan het verhaal van de Rogstekers, en bracht nieuwe artiesten in zijn show. Zoals de *schout* met zijn likkepot en *pater Planck* uit de Bijlmer. Maar ook *sindelijke Bely* en de assertieve *Lys*.¹

Aan bijna al zijn attracties kunt u zien dat hij zijn publiek een **boodschap** wilde meegeven. Vaak een religieuze boodschap. En anders wel een morele boodschap in een grappig jasje. Het verhaal van de Rogstekers leende zich daar goed voor. Het was een verhaal dat sterk met het nabijgelegen **Haarlem** was verbonden, en in die stad al enkele decennia leefde.²

Daarbij ging het niet zozeer om het verhaal zelf, maar des te meer om het **imago** van de Weertenaren. Een kleine groep migranten die de autochtone Hollanders in Haarlem meestal bij de veel grotere groep Brabanders rekenden. Hun gezamenlijk imago werd bepaald door de andere 'levenswijze' waaraan men veel Brabanders kon herkennen.

Dat was ook in Amsterdam het geval. En daarom werd het juist leuk om in de Doolhof een verhaal over een 'Brabantse minderheid' te vertellen. Dat het verhaal eigenlijk uit Haarlem kwam, maakte helemaal niets uit. Het mooie was dat het door de prenten al behoorlijk bekend was.³

Zetten we nu een aantal uitgangspunten op een rijtje. Een: Lingelbach wilde een **leuk** verhaal over de Rogstekers vertellen. Twee: er bestond een relatie tussen de Rogstekers en **Haarlem**. Drie: de Brabantse migranten (inclusief die uit Weert) waren herkenbaar en hadden een eigen **imago**. En vier: Lingelbach had sterk de neiging een **boodschap** aan zijn vertoningen toe te voegen.

Als we deze uitgangspunten voor ogen houden, en zien dat hij ook nieuwe **dames** op het toneel bracht, komen we op de vraag: naar wie was hij op zoek? Welke vrouwen vond hij het best bij het imago van de Rogstekers passen?

Dat bleken (onder andere) *sindelijke Bely* en *Lys* te zijn. Twee vrouwen die hij in zijn attractie vlak bij elkaar zette. Opvallend genoeg was de aantrekkelijke Bely met een hakmes bewapend, en wilde Lys de rog met een krukje te lijf. Had Lingelbach dit zelf bedacht of had hij elders inspiratie opgedaan? Het krukje kwam van de prent van Savery, dat is verder niet zo spannend.

De twee vrouwen lijkt hij uit de dichtbundel *De Hollandsche Lys met de Brabandsche Bely* te hebben gehaald. In dit werk had de auteur de **losbandigheid** van de Haarlemse jeugd in de jaren 1620 op de hak genomen. Hij hekelde vooral het gedrag van zedeloze jongedames. Het had tot ongewenste zwangerschappen en het doden van hun pasgeboren kindjes geleid. Dit was althans zijn verklaring voor de vijf babylijkjes die men kort na elkaar in Haarlem en omgeving had gevonden.⁴

De **Haarlemse** jeugd bestond voor een groot deel uit 2e generatie Brabanders en Vlamingen. Hun uitpattingen versterkten het **imago** dat kennelijk al aan de *Rogstekers* kleefde. En juist dit greep Lingelbach aan om **zijn draai** aan het verhaal te geven. Dankzij de stoute Lys en Bely kon hij in deze grappige vertoning ook een morele **boodschap** kwijt.

Vraag is natuurlijk of het publiek de boodschap oppikte. We denken van wel. Maar niet omdat de mensen de dichtbundel van Lys en Bely (uit 1629) zo goed kenden. Dat kunnen we wel vergeten. Zonder twijfel hadden de meeste bezoekers deze bundel nog nooit gelezen.

Maar het publiek kon wél een boodschap oppikken over deugdzaamheid en zondebesef. Gezien het aanbod in de Nieuwe Doolhof was dat zelfs de bedoeling van het park. Het begon al bij de fontein met de deugden en zonden.⁵ En was in alle andere vertoningen te zien. Ook bij de Rogstekers. Ze gaven met hun drankzucht en losbandigheid een grappig 'slecht voorbeeld'. De showmaster kon de mensen laten lachen, en er een deugd tegenover stellen.

Maar als de boodschap zo algemeen was, hoe belangrijk zijn de specifieke kindermoorden dan nog? We geven toe dat het lastig is dit aan te tonen. Daarom komen we met twee **hulpvragen**. Twee vragen waarmee we aannemelijk willen maken dat (1) de kindermoorden wel degelijk in herinnering bleven. En (2) dat ook het begrip 'Brabantse Bely' en haar reputatie behouden bleven.⁶

In die tijd was de sterfte onder zuigelingen hoog. Er was waarschijnlijk sneller sprake van berusting dan nu. Maar het om het leven brengen van pasgeborenen was een ernstig misdrijf dat met de dood werd bestraft. Los gezien van de hel en verdoemenis die erop volgde.

Er is echter geen dossier te vinden. We hebben alleen de op rijm gestelde aanklacht van één individu die er een schandaal van maakte. Neemt niet weg dat er kinderlijkjes gevonden (zullen) zijn. Maar vermoedelijk is er nooit een zaak geweest en is het bij groot **onbehagen** gebleven.

Als dit onbehagen alléén bij de dichter leefde, zijn we snel klaar. Want dan hebben niet veel mensen zich erg druk gemaakt. Maar als het in Haarlem werkelijk tot opschudding heeft geleid, moeten er meer getuigenissen zijn geweest dan deze ene dichtbundel.

Dit brengt ons op de volgende vragen: (1) zijn er in Haarlem andere getuigenissen waaruit blijkt dat de gevonden kinderlijkjes in herinnering bleven? En (2) zijn er ontboezemingen (ook uit latere tijd) waarin iemand vanwege zedeloos gedrag 'Brabantse Bely' werd genoemd?

Als u de komende antwoorden overtuigend (genoeg) vindt, kunnen we ze aan ons dossier toevoegen.

Om met de kinderlijkjes te beginnen. We leggen u een 'getuigenis' voor. Met een voorstelling van zaken die sterk aan de dichtbundel doet denken. Het gaat om een **lied** dat (in 1646) als opvoedkundig voorbeeld heeft gediend.⁷

Voorkomen is beter dan...

In de 17e eeuw werd veel gezongen. Door jong en oud, op allerlei plekken en tijden, en in het Nederlands. Hilversum 3 bestond nog niet; maar ieder had zijn eigen stem. Kinderen zongen op school, marskramers onderweg, en arbeiders op hun werkplaats. En als er in groepen werd gewerkt, werd er in groepen gezongen.

Haarlem kende een bloeiende markt voor het uitgeven van liedboeken. Tekstdichters uit de eigen stad schreven nieuwe teksten op bekende melodieën. Zoals dat nu nog bij gelegenheid op bruiloften en partijen gebeurt. Van al die Haarlemse liedjes willen we eentje onder uw aandacht brengen (1).

Het gaat om een lied gericht op **meisjes**. Hoewel je een lied natuurlijk altijd in je eentje kunt zingen, wijst de titel '*Een samenspraak tussen twee speelgenootjes*' erop dat twee meisjes elkaar om de beurt toezongen. Twee vriendinnetjes. Of een moeder en haar dochter. Want er zit een boodschap in bedoeld ter opvoeding van jongedochters. Opnieuw door een voorbeeld te stellen dat geen navolging verdiende. Maar wel realistischer was dan wat met Roodkapje in het bos kon gebeuren.

Niet alleen dit ene liedje, maar het hele **liedboek** '*Haerlemsche somer-bloempjes*' was trouwens op jonge meiden gericht. Dat bleek al uit de ondertitel 'Aan de vreugd-lievende Nymphjes'. Met nimfjes bedoelde men pubers die 'bekwaam' genoeg waren een 'aardige krans te vlechten op het hoofd van haar en haar beminde'.⁸

Aardig is ook dat bij ieder lied de auteur stond vermeld. Bij dit lied was dat Jan Jansz van Asten, een doorsnee ambachtsman in Haarlem. Hij verdiende zijn boterham als huikmaker.⁹

Jan had het lied geschreven op de stemme van 'Neen Trijntje doet het niet', een populaire melodie in die tijd. De dialoog gaat tussen Trijntje en Neeltje, de twee speelgenootjes.¹⁰

In het begin van het lied komt Trijn haar vriendin Neel tegen. Trijn schrikt van haar verschijning en vraagt of Neeltje ziek is. Want ze ziet er schraal en bleek uit ('gelijk een laken'). Neel geeft toe dat ze erg bedroefd is. Maar ze heeft nog niemand verteld waarom ze zo treurt. Aan Trijn vertelt ze haar geheim:

*Toen wij buiten de stad
(als 't jou nog heugt) eens zaten.
Waar Siewert bij ons zat,
('t zwijgen mag toch niet baten).
Die heeft mij met schoon praten,
gevrijd vier of vijf jaar.
Nou heeft hij mij verlaten,
en ik ga bij hem zwaar.¹¹*

Trijn reageert ontsteld: 'jij zwáár?!' Ze vraagt of haar moeder het al weet (of iemand uit de buurt). Maar Neel zegt dat niemand het nog weet, hoewel dat vast niet lang zal duren. Trijn adviseert haar:

*Zeg het jouw moeder vrij
maar ga haar niet bezwaren.
En raadt haar dat ze mij
met jou laat spelevaren.¹²
Wij zullen 't dan wel klaren,
wanneer jij maar verlost.
Zo zal ik jou bewaren,¹³
bezorgen voor de kost.¹⁴*

Het is duidelijk dat Trijn een plan heeft. Ze wil haar vriendin de schande en het slecht vooruitzicht van een alleenstaand moederschap besparen.

*Jij krijgt in vijf zes weken
zuiver jouw maagdom weer.*

Neel:

*Jij spreekt naar uw verstand;
maar 't kind, waar daarmee henen?*

Trijn:

*Dat moet naar Water-land,
of ergens in de Venen.
Zo hoor jij 't hier niet wenen,
of schreien om de mam.¹⁵
En als 't de min zal spenen,¹⁶
besteed het te Amsterdam.*

Een heftig plan. De meiden nemen afscheid met de belofte over de zwangerschap te zwijgen. (Hoewel Neel belooft dat ze het met haar moeder zal bespreken).

Zoals u merkt is het niet echt een standaard meezinger voor de nimfjes met kransjes in hun haar. Het is nogal een griezelige tekst. Maar mogelijk was dit juist de bedoeling en moest het meisjes weerhouden van seksuele omgang met jongens. Ondanks hun 'schoon praten'.

En wat te denken van het advies van Trijn? In het lied krijgt het nogal de ruimte. Dat is opmerkelijk, want de nogal drieste plannen kunnen nauwelijks een goed advies genoemd worden. Of zat ook hier een bedoeling achter? En wilde de auteur laten zien hoe lichtvaardig en immoreel haar gedachten wel niet waren.

Want los gezien van een gebrek aan realiteitszin om Neeltje zo lang 'op reis te laten gaan', was een bevalling zonder vroedvrouw of andere volwassene erg onverstandig. Bovendien zou alles in het teken staan van een moordplan.¹⁷ Want daar kwam het achterlaten van een hulpeloze baby in het buitengebied wel op neer. Een ernstig misdrijf, waaraan Trijn en eventueel andere betrokkenen medeplichtig zouden worden.¹⁸

Als een baby bij een huis werd gelegd, was de kans op overleving groter. In het lied zong Trijn dat het in Amsterdam kon worden besteed. Het besteden van vondelingen gebeurde in die stad op initiatief van de aalmoezeniers. De baby werd dan bij een *min* (of *houmoeder*) ondergebracht die hiervoor een vergoeding

kreeg. Zodra de kinderen zindelijk waren, werden ze in het weeshuis opgenomen.

In de 17e eeuw was het te vondeling leggen van baby's een groeiend probleem. Natuurlijk gebeurde het vrijwel altijd uit armoede. Bij het lezerspubliek van de liedboeken was van armoede echter geen sprake. De ontluikende jongedames bevonden zich in betere omstandigheden. Het was wel zaak om dat zo te houden, en vóór het huwelijk niet zwanger te raken. Mocht dat onverhoeds toch gebeuren, was er op zich nog geen man overboord. Er moest dan wel een vader zijn die het kind wilde erkennen, en (daarmee) een trouwgelofte aflegde.

Zo niet, dan was er een probleem. Een zwangerschap was funest voor de positie van het meisje op de huwelijksmarkt en de eer van de familie. Er was ouders veel aan gelegen hun jongedochters deugdzaam te houden. De liedboeken uit de Haarlemse *bloempjes*-serie waren dus een welkom middel bij de **opvoeding**. En ze boden ook nog muzikaal plezier. Niet verwonderlijk dat ze in de jaren 1640 veel werden verkocht.¹⁹

Ons liedje diende dus vooral als **waarschuwing**. Niet zwanger worden, en (als eerste hulp bij ongelukken) géén gekke dingen doen. De melodie was trouwens al veelzeggend: *'Neen Trijntje doet het niet'*.

Opmerkelijk is dat de verwekker van het kind, Siewert, in het lied verder geen rol speelde. Terwijl Neeltje overtuigd was van zijn vaderschap, en hun relatie zo'n vijf jaar had geduurd. Dat moet voor hun directe omgeving toch bekend zijn geweest.

Normaal gesproken kwam een jongen daar niet zomaar mee weg. Hij zou met haar moeten trouwen. Als hij zijn vaderschap ontkende (terwijl iedereen beter wist) of een trouwgelofte introk, kon hij op represailles rekenen. Maar zover was het nog lang niet. Want Neel had het behalve aan Trijn nog niemand durven vertellen.

Twintig jaar zaten er tussen de dichtbundel (1629) en het lied over de Haarlemse *somer-bloempjes* (1646). Dat is een lange tijd. Maar voor de formulering van een pedagogisch antwoord op de kindermoorden nog te overzien. De oorzaak van het leed lag bij de losbandigheid van de jeugd.

Bij onze dichter ging het nog om verwijten achteraf. Hij gaf vooral de meisjes de schuld. Bij het lied stond **preventie** voorop. Maar ook in het lied legde men de sleutel voor de oplossing waar deze kennelijk thuishoorde: **bij de meisjes**. Als zij niet stout maar deugdzaam waren, zou het wel goed komen.

Als dit lied inderdaad bedoeld is om de losbandigheid van de jeugd te beteugelen (en daar lijkt het wel op), dan kunnen we hierin een **reactie** zien op de kindermoorden uit de jaren 1620. Het thema van het lied is opvallend. En het scenario kent overeenkomsten met de inhoud van de dichtbundel. Een dergelijk macaber lied hebben we in liedboeken van andere steden niet aangetroffen.

Zo bleven de kinderen weliswaar naamloos, maar zijn ze op een indirecte manier toch in '**herinnering**' gebleven. We schakelen nu over naar de reputatie van 'Brabantse Bely' (2).

... stoute dingen doen

De vraag is of we ergens een vermelding van haar kunnen vinden, en of we daarin het profiel van Brabantse Bely uit de dichtbundel kunnen herkennen. Nu blijkt dat we niet ver hoeven te zoeken.

In SteekSpel nr.8 heeft u kunnen lezen dat er in 1729 in Amsterdam een vorst van de Rogstekers was. Het was de voorzitter van het Medisch College Hendrik van Bronkhorst die dit etiket kreeg opgeplakt. Bij een ruzie tussen artsen die elkaar via pamfletten met scheldwoorden bestookten. De term ‘deken van de Roggesteekers’ was niet vleidend bedoeld.²⁰

Veel van de pamfletten werden later gebundeld en uitgegeven. Daarbij zat ook een pamflet met de titel: ‘Brabanse Beli of mirliton’. Om misverstanden te voorkomen: de vorst van de Rogstekers en Brabantse Bely hebben niets met elkaar te maken. Het is echt toeval dat hun naam op twee gescheiden pamfletten een keertje voorkomt.²¹

In dit pamflet roept de schrijver op om de chirurgijn **Bernard van Vijve** op een kar te zetten. En als een kaalgeschoren misdadiger rond te rijden. Daarbij krijgt hij allerlei scheldnamen en verwensingen naar zijn hoofd geslingerd. De titel *Brabanse Beli* lijkt hierdoor wat in de lucht te zweven, want alles gaat over hem. Wat was er aan de hand?

Van Vijve was ‘overman’ (bestuurslid) van het gilde van de chirurgijns. Hij was door vriendjespolitiek in het bestuur gekomen, niet door zijn deskundigheid. Aan zijn kwaliteiten als chirurgijn werd zelfs getwijfeld. Hij zou nog geen spier van een bot kunnen onderscheiden. Enkele van de scheldnamen in de pamfletten waren: ‘grootste uil der vijven’ en ‘ossekop met Midasoren’. Hij was overigens niet de enige. Er zaten nog meer ossen en ezels in het bestuur.²²

Veel erger was dat in de jaren 1720 grote **misstanden** waren ontstaan. De weduwenkas van het gilde kwam

ruim 30.000 gulden tekort. Een onwaarschijnlijk groot bedrag. Zowel de premiebetalers als de uitkeringsgerechtigden waren gigantisch om de tuin geleid. Bovendien waren beunhazen jarenlang aan een diploma geholpen en werden gewone barbiers tot lid van het chirurgijns-gilde benoemd. De inschrijvingsgelden hadden de bestuursleden onderling verdeeld. Ook al het andere geld was op onverantwoorde wijze uitgegeven of in hun zakken verdwenen.

Chirurgijn Abraham Titsingh had zich al eerder tegen het bestuur gekeerd. Op zijn aandringen kwam er in 1731 een onderzoek. Toen bleek hoe groot het bedrog wel niet was, werden van Vijve en de andere frauderende bestuursleden meteen **afgezet**.²³ Ze mochten nooit meer in het bestuur plaats nemen. Wel mochten ze nog chirurgijn blijven ‘om hun patiënten van dienst te kunnen zijn’.²⁴

B.B.

Maar waar is **Brabantse Bely** toch? En wie is zij? In het bewuste pamflet wordt behalve de titel slechts één regel aan een vrouw gewijd. Daarin was Bernard: ‘geus geworden om een wijf’. Dat moet wel zijn vrouw zijn geweest. En blijkbaar was het een bijzonder exemplaar. Tijd om kennis te maken met de vrouw van de chirurgijn.²⁵

Om een goede blik op haar te kunnen werpen gaan we terug naar het jaar 1710. Op 23 oktober ging **Bernard van Vijve** in ondertrouw met **Margaretha Schrick**. Bernard was een 26-jarige chirurgijn in opleiding. Margaretha was negen jaar ouder en sinds een half jaar weduwe van Pieter Clevering. Hij liet haar vijf jonge kinderen en een chirurgijnswinkel na.

Twee weken later werd het voorgenomen huwelijk gestuit door Albert Centen en zijn vrouw Elsje Lamblo. Bernard had zeer recent ook een trouwgelofte aan hun dochter **Anna** afgelegd. Die werd nu in één klap verbroken. Een ongehoorde actie, en reden om stappen te ondernemen.

De anatomische les van dr Willem Roëll (1728). Chirurgijn Bernard van Vijve zit geheel rechts of tweede van rechts. Zijn stiefzoon Pieter Clevering van Vijve is gildeknecht en assisteert dr Roëll links staand vanuit de boek.

Vier maanden daarvoor was van Vijve bij hen thuis gekomen. Als scheepschirurgijn (in opleiding) had hij voet aan wal gezet in Amsterdam. Tijdens die zomer had hij ‘genegenheid’ gekregen voor hun 22-jarige dochter. Maar zijn verzoek met haar verkering te mogen hebben, hadden ze tot twee keer toe van de hand gewezen. De tweede afwijzing vanwege het feit dat hij ‘rooms gezind’ was.²⁶

Maar kennelijk was hij tot over zijn oren verliefd. Korte tijd later liet hij weten dat hij van een vervolg van zijn zeereis afzag, en een plaatsvervanger had gevonden. Deze vervanger was zelf werkzaam in de chirurgijnswinkel van de weduwe Clevering. Ondanks de afwijzing van haar ouders bleef van Vijve de verkering met Anna onderhouden. Hij beloofde zelfs van religie te veranderen. In de hoop dat zijn kansen zouden keren, zou hij in de tussentijd op de winkel van de weduwe passen.

Toen er een andere chirurgijnswinkel in de Tuinstraat vrij kwam, wilde Bernard deze meteen overnemen en Anna ten huwelijk vragen. Hij begreep dat de huur kon worden geregeld mits de aanstaande schoonouders borg zouden staan. Nu moest hij de koe bij de horens vatten.

Bernard klopte die dag echter pas 11 uur 's avonds bij hen aan. Zijn late komst had een bijzondere reden. Het lag aan ‘zijn juffrouw’ die hem had opgesloten toen hij zei dat hij met Anna wilde trouwen. Hoewel de heer Centen al naar bed was, belette dat Bernard niet hem naar de hand van zijn dochter te komen vragen. Rond middernacht ging eindelijk de kogel door de kerk. Haar vader ging om, en het feest kon beginnen.

Twee dagen later gaf hij aan dat hij uit de winkel van de weduwe wilde wegblijven. En wel omdat ze hem op straat volgde en hem zijn spullen niet wilde geven. Zijn aanstaande schoonvader vond het ‘onordentelijk’ haar

zomaar in de steek te laten, en raadde het hem af. Daarna was van Vijve echter zonder reden bij hén weggebleven en had niets meer van zich laten horen.

Nu een huwelijk met de weduwe op stapel stond, legde de familie Centen de kwestie bij de commissie Huwelijkse Zaken voor en tekende bezwaar aan. Een uitspraak liet echter op zich wachten, hoewel het verstrijken van de bedenktijd deze vanzelf dichterbij zou brengen. Margaretha bleek namelijk zwanger. Zo zou het inderdaad een centen kwestie worden. Het huwelijk mocht doorgaan, maar van Vijve moest de familie een genoegdoening van 700 gulden betalen. Aangezien hij

deze zelf niet had, zal zijn aanstaande bruid ze vast met liefde hebben voorgeschoten.

Het huwelijk werd snel daarna op 29 maart 1711 voltrokken. Twee maanden later beviel Margaretha van een dochter. In de tussentijd had Bernard in april zijn examen tot chirurgijn behaald. Zo hadden ze allebei in korte tijd bereikt wat ze wilden hebben. Toch?

Toch was het niet genoeg. Bernard wilde hogerop, en Margaretha wilde meer. In 1727 kwam hij in het gildebestuur tijdens een periode waarin het grote graaien geen grenzen kende. Vier jaar later werd hij afgezet.

Mirliton

Een *mirliton* is een simpel muziekinstrumentje. U kent het vast als speelgoed of feestartikel in de vorm van een rolfluitje. Het werkt op dezelfde manier als een *kazoo*. Als je in het mondstuk van dit soort instrumenten neuriet, zorgt een meetrillend *vliesje* voor een grappig geluidseffect. Iedereen kan het. En zonder te oefenen.

In de jaren 1720 kenden de mensen een mirliton op een heel andere manier. Of beter gezegd op meerdere manieren. Het was de naam van een nieuw soort **kapsel** en tegelijk van een guitig **liedje**. Om deze wonderlijke combinatie te verklaren gaan we naar Parijs. Ook toen al modestad bij uitstek.

Begin zomer 1723 boden de kappers in Parijs een nieuw kapsel aan waarin ze een *dun gaas* verwerkten. Ze noemden deze coiffure een ‘mirliton’. Dit woord werd al snel een vast onderdeel in het refrein van spotliedjes die op straat werden gezongen. Op het vrolijk melodietje verzon men telkens nieuwe coupletten. Waarschijnlijk tot irritatie van de dames die het kapsel droegen.²⁷

Behalve door straatartiesten werd het lied ook door Pierre François Biancolelli opgepikt. Hij was de leider van het *Commedia dell'arte* gezelschap dat voor het koninklijk hof optrad. Eind juli ging zijn nieuwe komedie *Agnès de*

Chaillot in première. We weten niet of hij de mirliton bij die gelegenheid al in het script had opgenomen. Maar niet veel later was dit wel het geval, en liet hij de figuur *Pierrot* een paar coupletten zingen. Let op de speelse motiefjes.²⁸

Zie de tekst uit de komedie op pagina 13.

Wellicht vindt u de vertaling wat te vrij. Maar zo kunt u wel zien welke kant het met de liedjes op ging. De een werd nog *schuiner* dan de ander, en de dames kwamen wat minder charmant voor het voetlicht te staan. Of de mirliton als coupe lang in de mode is gebleven durven we niet te zeggen.

Ook liedjes over de haardracht ónder de gordel hoorden bij het repertoire. Ter illustratie volgt hier het eerste couplet uit een Nederlandse mirliton (1731). De andere coupletten zullen we maar achterwege laten...³¹

*Een mooi meisje liet zich scheren,
al het haar weg van haar hoofd.*

*En van onder moutonneren,³²
tot sieraad mij vrij geloofd.³³*

*Van haar merliton, merliton, merlitaine,
van haar merliton, ton, ton.*

En zijn vrouw? Inmiddels kunnen we wel begrijpen waarom de schrijver haar **Brabantse Bely** noemde. Eerst had ze als een zwarte weduwe een web gesponnen om een jonge chirurgijn te strikken. Daarna was ze nog vóór het huwelijk zwanger geworden. Weliswaar had het zich allemaal twintig jaar daarvoor (in 1710) afgespeeld. Maar deze **affaire** was ongetwijfeld in heel Amsterdam besproken, en in de kringen van chirurgijns en hun families zeker niet vergeten.

Ze had zich de weelde van de veel te hoge inkomsten van haar man graag laten aanleunen. En leidde een **luxé leventje**. Alles ten nadele van de weduwen en

weeskinderen van overleden vakgenoten van haar man. Terwijl ze ooit toch ook de onzekerheid van dat lot gevoeld zal hebben. Met ambitie is niets mis, maar het rücksichtlos nastreven ervan is ook een vorm van **zedeloosheid**.

Zo lijkt Margaretha (meer dan) te voldoen aan het profiel van een Brabantse Bely. Toch was de schrijver niet helemaal zeker of zijn publiek in 1731 nog wist wat deze term betekende. Voor de zekerheid noemde hij haar *Brabanse Beli of mirliton*. Maar wat is een **mirliton**?

Tekst uit de komedie (1731):²⁹

*A Paris est u-ne Dame,
dans le faubourg Saint-Germain.
Pour elle on court, on s'enflamme,
J'ai voulu la voir enfin.
J'ai vû mirliton, mirliton, mirlitaine,
J'ai vû mirliton don, don.*

*Cett' Dam-e est fine et sage
pour interresser les gens.
Et prouver son mariage,
el-le produit des enfants.
Et du mirliton, mirliton, mirlitaine,
et du mirliton don, don.*

(eigen) nogal vrije vertaling (2018):³⁰

*In Parijs daar is een dame,
in de voorstad Saint-Germain.
Voor haar rent men, vliegt in vlammen,
'k-wilde haar wel een keer zien.*
Ik zag mirliton, mirliton, mirlitaine,
ik zag mirliton don, don.*

*of: 'k-wil d'r haar wel een keer zien.

*Dees' madam is fijn en handig
in het trekken van de man.
Als je met haar weet te trouwen,
komen er weer kindjes van.
Van de mirliton, mirliton, mirlitaine,
van de mirliton don, don.*

In een ander Hollands liedje ging het over konijnenpelsjes die blond dan wel donkerharig waren (1729).³⁴ Het zal u duidelijk zijn dat wat men tegenwoordig *pussy* noemt, in die tijd *mirliton* heette. En dat allemaal dankzij de kappers uit Parijs.

Slot

Wat hebben we tot nu toe gedaan? We zijn opnieuw in de Efteling van Amsterdam geweest. En dit heeft ons verleid eens goed te kijken naar het profiel van de **vrouwen** die bij Lingelbach plots op het toneel verschenen. Welke vrouwen hij introduceerde zegt iets over de wijze waarop hij tegen de Rogstekers aankeek.

Zo kwamen we via *sindelijke Bely* op de losbandigheid die haar en de 2e generatie Brabanders in Amsterdam en Haarlem kenmerkte. Ze was een 'grappig' slecht voorbeeld, en zo mogelijk kon Lingelbach er een morele boodschap over deugdzaamheid tegenover stellen.

Wellicht hadden we het bij deze vermelding kunnen laten. Maar het leek ons aardig de achtergrond van (de fictieve figuur) **Brabantse Bely** eens goed uit te pluizen. Zo kregen we de indruk dat (1) de kindermoorden waarvan ze werd verdacht lang in herinnering bleven. En (2) haar

naam en reputatie van een wellustig en zedeloos type nog veel langer bleven hangen.³⁵

P.S. - Hoe het met het echtpaar van Vijve afliep? In ieder geval bleven ze dertig jaar samen. Totdat Bernard (inmiddels 56 jaar) op 5 februari 1741 de deur achter zich dicht trok om 'even naar de kerk te gaan'. En niet meer terug kwam. Onzeker over zijn lot werd hij door zijn vrouw als vermist opgegeven. Was hij in de gracht beland of om het leven gebracht? Of zou hij zelf...

Ruim een maand later schreef Bernard van Vijve zich in bij het chirurgijngilde in Brugge, zijn geboorteplaats. Met al zijn ervaring kwam hij daar in 1745 weer in het bestuur en bracht het zelfs tot voorzitter. Toch weer aanzien voor deze man, die zijn vrouw en gezin kennelijk nooit meer wilde terugzien.³⁶

3. Boerenjongens

Al in 1614 werd in **Beverwijk** een kroeg vermeld waarvan de naam naar de **Rogstekers** verwees. Bijzonder, want de oudste prenten (die we kennen) waren nog niet gemaakt. Hoeveel mensen zullen toen het verhaal over de Rogstekers gekend hebben? Zeker een stuk minder dan in de jaren daarna. Eigenaar van de kroeg was **Cornelis Corstiaens**. Ook bijzonder, want hij was afkomstig uit Weert.

Om dit te verklaren gaan we terug naar zijn geboortestad.

Weert

In de 16e eeuw was herberg *In de Croon* een bekende locatie in Weert.¹ Iedereen wist het wel te vinden. In 1546 kreeg Philips van Montmorency (de graaf van Horn) hier een maaltijd met pasteitjes voorgeschoteld. Aansluitend trok hij voor het eerst ten strijde in dienst van Karel V.^{2,3} De jonge graaf zou ongedeerd terugkeren.

Twintig jaar later stond de zaak vol met beeldenstormers. Op 29 augustus 1566 kwamen zij in *de Croon* bij elkaar om in te drinken. Net als twee dagen tevoren bij de minderbroeders aan de Biest was het de bedoeling in de nachtelijke uren te gaan stormen. Ditmaal bij de zusters van Maria-Wijngaard in de Maasstraat.

Enkele ‘goede borgers’ wisten hen over te halen al aan het eind van de middag met een kleinere groep te gaan. Ze stelden de zusters op de hoogte van deze aanpak. Zo werd de storm gereguleerd en een volledige verwoesting voorkomen. Het plan werd bedacht en uitgevoerd door de broers en eigenaar(s) van de herberg: Cornelis en Jacob Verstraelen.⁴

Weer twintig jaar later stonden Kersten Ketelers en zijn vrouw Sevet Verstraelen hier klaar voor hun gasten.⁵ In december 1585 liet chirurgijn Jan Lemmens bij hen (en Jan Reijnen) voor drie gulden en twaalf stuivers wijn halen om de ‘krancken voeten’ van een aantal Spaanse militairen ‘te stoven’. Die hadden het zwaar te verduren gehad. Nadat de Bommelerwaard onder water was gezet, waren hun voeten ‘bevrozen’. Ze trokken naar Weert

om zich te laten verzorgen. Kennelijk werd de wijn uit *de Croon* gebruikt voor een heilzaam, warm voetenbadje.⁶

Zo bleef *de Croon* decennialang een begrip in Weert. Na het overlijden van Kersten en Sevet verschenen hun oudste zonen Cornelis en Berdinus in 1598 voor de schepenbank. Een formele handeling voor de verwerving van grond van hun overleden ouders. Voor de andere twee kinderen waren voogden aanwezig. Blijkbaar waren zij nog minderjarig.⁷

Het zijn de twee oudste broers die we zullen volgen. Ze lieten hun geboortestad achter zich en vertrokken naar Haarlem.⁸

Haarlem

Bij het eerste signaal dat we in Haarlem oppikken gaat het om een krachtig levensteken: het huwelijk van **Cornelis**.⁹ Op 16 september 1601 trouwde hij als jongeman uit Weert voor de Nederlands hervormde kerk met **Pietertje Diericks**. Hij woonde toen in de Voorkamp in het zuidoosten van de stad vlakbij het Spaarne.¹⁰ Zijn bruid woonde aan de overkant van het water buiten de Schalkwijkerpoort.

Een jaar later volgde de geboorte van Alith, hun eerste dochter. Haar oom **Berdinus** was een van de doopheffers.¹¹ In tegenstelling tot zijn broer weten we van Berdinus wel wanneer hij zich als gereformeerd lidmaat liet inschrijven. Dat was op 24 maart 1606, twee weken voor zijn eigen huwelijk. Hij woonde toen op de Ossemarkt en was **linnenwever** van beroep.¹² Op 9 april trouwde hij met Hilleke Nijssen. Zij kwam oorspronkelijk uit Gestel (bij Eindhoven) en woonde aan de Oude Gracht ‘bij Lodewijck van Dale’.¹³

Zo lijken beide broers zich steeds meer in Haarlem te settelen. Ze waren de dertig inmiddels gepasseerd en zouden zich financieel kunnen verbeteren. Want de stad begon economisch te draaien. De textielindustrie groeide fors en werkte als een motor voor alle andere bedrijfstakken in Haarlem. Ook de migranten bleven

Deel van Holland in de 17e eeuw (schets). Tussen Amsterdam en Beverwijk vormde het IJ een open verbinding. Zo kon ook zout water van de Zuiderzee Holland binnen dringen. Zelfs in het Wijkermeer was nog sprake van brak water. Vanuit Haarlem kwam men via het Spaarne en de sluis bij Spaarndam op het IJ. Dit was de belangrijkste vaarweg tussen Haarlem en Amsterdam. Totdat in 1632 de Haarlemmertrekvaart (via Halfweg) de kortste route werd.

toestromen. Gerekend vanaf 1572 zou het aantal inwoners meer dan verdubbelen tot 40.000 in 1622.¹⁴

Juist in deze groeiperiode koos Cornelis ervoor zijn nieuwe thuisstad te verlaten. Hij vertrok naar Beverwijk, een klein stadje 15 kilometer ten noorden van Haarlem. Wat deed hem besluiten zich in Beverwijk te vestigen? Qua dynamiek waren de omstandigheden niet te vergelijken met het *Wirtschaftswunder* dat zich in Haarlem en Amsterdam voltrok.

Beverwijk

Beverwijk lag in een groen en weids landschap, waarin de rust nog het meest werd verstoord door een zwerm ganzen of een vlucht regenwulpen. Om dat te geloven moet u de huidige Hoogovens en het Noordzeekanaal compleet wegdenken. Net zoals vrijwel alle andere infrastructuur en bouwwerken. De meeste mensen trouwens ook. Beverwijk telde in de 17e eeuw zo'n 1500 inwoners en dat zouden er lange tijd niet meer worden.

Aan de gunstige ligging was dit zeker niet te wijten. Het stadje lag precies op de plek waar het Wijkermeer, een uitloper van het IJ, vrijwel tot aan de voet van de duinen reikte. Holland was hier letterlijk op zijn smalst. Van nature was het een markt- en pleisterplaats voor al het verkeer dat over land vanuit Haarlem naar Alkmaar en de kop van Noord-Holland reisde.

Beverwijk lag ook prima voor verkeer over water. Met een open verbinding over het IJ naar Amsterdam en via de sluis bij Spaarndam naar Haarlem. Met de juiste wind kon men Amsterdam in twee uur bereiken. In 1607 werd daarom besloten tot de aanleg van een (betere) haven aan het Wijkermeer.¹⁵ Deze werd in 1609 in gebruik genomen.

Naargelang de welvaart toenam kregen kooplieden uit Amsterdam steeds meer oog voor de gunstige ligging van Beverwijk. Met oud en nieuw geld lieten ze buitenverblijven en landgoederen aan het duin of aan het water bouwen. Ze zouden er ook hun kinderen naar school sturen. Behalve de buitenhuizen kwamen er behoorlijk wat (kost)scholen bij.

Maar van dit beeld was begin 17e eeuw nog geen sprake. Beverwijk had van de Spaanse troepen bij het beleg van Alkmaar en Haarlem (1573) veel te lijden gehad. Na hun vertrek in 1576 stonden slechts negen van de 225 huizen overeind. In 1630 was het aantal woningen weer gegroeid tot ruim 330.¹⁶

Hoewel de bedrijvigheid geen gelijke tred hield met die in Haarlem, was ook in Beverwijk sprake van een krachtige wederopbouw. Vanuit deze invalshoek kunnen we Cornelis' beslissing goed begrijpen. In Beverwijk lagen net zo goed kansen als in Haarlem. Ook voor zijn plannen.

Een goede gastheer

Hij opende namelijk een kroeg. Wellicht is het beter te zeggen dat hij zijn huis openstelde voor de verkoop van bier. Omwonenden konden voor hun dagelijks thuisgebruik een kan bier komen halen. Natuurlijk kon men ook ter plekke een pint of iets anders drinken. De combinatie van drank slijten en schenken was een gangbare manier om inkomsten te verwerven. Er was niet veel nodig om een stuk eigen woonruimte voor de verkoop van drank of als gelagkamer in te richten.

Hoe verging het Cornelis als waard in Beverwijk? Een goede vraag want zijn naam verscheen talloze malen op de *schepenrol*, dat wil zeggen in de aantekeningen van de plaatselijke rechtbank.¹⁷ Meestal ging het om **geldkwesties**.

In die tijd was het normaal dat klanten niet meteen voor aankopen betaalden. Er werd veel op de pof gekocht. In alle bedrijfstakken, dus ook in de horeca. De brouwers verstrekten krediet aan de bierschooiers.¹⁸ De bierschooiers aan de kroegbazen. En ook de kroegbazen

Aan de voet van de Wijkertoren in Beverwijk (tussen 1750 en 1780). Linksvoor ziet u in de cirkel het uithangbord van herberg 'de Nieuwe (gekroonde) Zwaan'. Vrijwel daarnaast lag 'de Oude Swaan'. Bij de rode stip was eind 18e eeuw zeker sprake van bebouwing, maar de schilder heeft deze niet op het doek gezet. In 1614 lag hier 'de Rochsteeckers van Weert'.

schreven veel rekeningen van hun klanten op de lat. Dat kon wel eens tot problemen leiden.

Op 11 januari 1608 eiste Cornelis voor de schepenbank de betaling van twee openstaande rekeningen door Jan Claes. Jan had op verschillende momenten in het huis van Cornelis 'verteerd'. Hij kon er kennelijk niets tegenover stellen en liet zich 'gewillig condemneren' (veroordelen).¹⁹

Een paar maanden later eiste Coert van Iperen, de schout van Beverwijk, dat Cornelis een boete van twee pond zou betalen. Want op 27 april en 11 mei had hij op zondag vóór de middag gasten ontvangen en een drinkgelag gehouden. Dit was een overtreding op artikel 52 van de stadskeur. Een ontkenning door Cornelis mocht niet baten. Volgens de schout hadden zeker twee 'geloofwaardige personen' hem verzocht op te treden.²⁰

Het was een nogal **lompe actie** van onze 'Weertenaar', omdat zijn kroeg vrijwel recht tegenover de kerk lag.²¹ En die zat op zondagochtend vol met geloofwaardige personen. Ook in Beverwijk.

Bezorgde dit akkefietje hem een deuk in zijn imago? Of maakte het niet uit? Bij Anthony Maertens had hij zijn krediet in ieder geval nog niet verspeeld. Deze brandewijnmaker uit Haarlem leende hem eind 1609 een bedrag van 150 gulden.²² Verkocht Cornelis dan ook brandewijn? We denken van wel. Zo konden de Beverwijkers met behoefte aan **sterker spul** dan de gebruikelijke bier en wijn bij hem terecht. Misschien probeerde hij zich zelfs zo van de concurrentie te onderscheiden. Want brandewijn was nog niet zo'n wijd verbreid genotsmiddel als het later zou worden.

Stoken met toezicht

Anthony Maertens, de leverancier van het spul, boeit ons daarom wel. Hij kwam oorspronkelijk uit Budel.²³ In Haarlem had hij zich op het stoken van brandewijn toegelegd. Maar van pottenkijkers hield hij niet. Op 12 januari 1610 werd hij bij Hans Salomons, de pachter van de brandewijn accijns ontboden. Anthony weigerde een eed af te leggen over zijn wekelijkse productie en afzet, hoewel dit volgens artikel 3 van de verordening verplicht was.²⁴

Hij liet weten dat het niet mogelijk was de eed te 'onderhouden'. En zou nog 'liever het branden laten dan eed te doen'. De ketel die op dat moment 'geladen' was, wilde hij wel nog 'afbranden'. Kennelijk vonden de burgemeesters het allang best. Droogjes noteerde men dat ze zijn voornemen goedkeurden.²⁵ Toch is het de vraag of Anthony zijn dreigement echt heeft uitgevoerd. We komen hem straks nog tegen.

Waarom was de overheid zo gebrand op inzicht in zijn afzet? En waarom wilde Anthony dit niet graag geven? De belangrijkste reden was **accijnsheffing**.

Op allerlei lokaal geproduceerde consumptiegoederen werd accijns geheven. 'Gebrande wijn' kwam van oudsher met name uit Frankrijk. En ook hierover werd belasting betaald. Maar de marktsituatie veranderde. Eind 16e eeuw kwam ook in de Nederlanden de **productie** van brandewijn op gang. Dit werd mogelijk door de verspreiding van kennis over het distillatieproces en vooral door het gebruik van **graan** als grondstof.²⁶ Met de bestaande regelgeving en belastingen had de overheid onvoldoende grip op deze nieuwe (kleinschalige) bedrijfstak. Er moesten regels bij komen.

Zo mocht brandewijn alleen *binnen* de stad worden gestookt.²⁷ Alleen dan was toezicht op de productie mogelijk en kon accijns worden geheven. Nu Maertens de eed geweigerd had, kon dat voor de pachter een signaal zijn dat hij zijn productie en afzet deels wilde verzwijgen.

Stel dat dit inderdaad zo was. Dan bood de uitvoer en verkoop van brandewijn *buiten* de stad gelegenheid om illegaal spul uit het zicht van de lokale accijns pachter te houden. Cornelis had zijn kroeg *buiten* de stad. De heren zouden dus van de situatie gebruik kunnen maken. Maar dan moesten ze wel met elkaar onder één hoedje spelen. Denkt u dat ze daartoe in staat waren?

De schout op zijn nek

Terug naar Beverwijk. Daar sloot Cornelis tweemaal een transactie om over extra geld te beschikken. Begin 1610 verkocht hij een hoekje van zijn erf voor 96 gulden.²⁹ En eind 1612 verkocht hij opnieuw een (groter) stuk erf.³⁰ Had hij de opbrengsten nodig om zijn gezin te onderhouden? Of wilde hij in zijn kroeg investeren?

Ondertussen bleef zijn naam voortdurend op de rol van de schepbank voorkomen. Zo was er een slepende zaak met schout Coert van Iperen als eiser. Na een half jaar procederen werd Cornelis uiteindelijk van rechtsvervolging ontslagen.³¹ In andere zaken was hij zelf eiser bij geschillen over aankopen, leveranties en andere financiële verplichtingen. En telkens stelden de schepenen hem in het gelijk.³²

Het inleggen van rozijnen in brandewijn leverde een drank op die Boerenjongens werd genoemd.²⁸ Deze zat doorgaans in een fles met brede hals. Zo kon men de drank als punch oplepelen. Op dit etiket zijn verschillende figuren uit het beeldverhaal van Henri Schaecken (1879) bijeengebracht. Ze drinken Boerenjongens. De firma August Mathijssen was een drankenhandel en distilleerderij (opgericht 1882), inclusief fabriek in tabakswaren. Gevestigd in de Oude Schut aan de Maastraat in Weert.

In juli 1613 leek de schout hem eindelijk op de knieën te krijgen. Cornelis moest opnieuw voor het gerecht verschijnen. Hij bekende zijn ‘gasten brandewijn getapt te hebben’, maar voerde aan dat hij zich [niet anders dan] ‘als waard voorgedaan heeft’. Ook had hij de ‘bekeuringe’ (keuring?) gedaan.³³ Zou hij er opnieuw vanaf komen? Helaas speelt de leesbaarheid van de schepenrol ons parten. In ieder geval eiste hij tijdens dezelfde zitting aan acht personen dat zij hun openstaande rekeningen met een gezamenlijke waarde van bijna 40 gulden moesten betalen. Zijn claim werd toegekend.³⁴

Maar de schout bleef vasthoudend. In augustus vroeg hij of de schepenen ‘in de zaak van het tappen alsnog believen te sententieren’ (veroordelen). Sterker nog, hij wilde Cornelis ook voor twee andere strafbare feiten vervolgen. Allereerst vanwege een gevecht met Jan Jacobs Jans. En los gezien daarvan ook voor het ‘kwetsen’ (verwonden) van Jan. In de zaak van het tappen durven we niet te zeggen wat de uitspraak is geweest. Maar in de zaak van het gevecht werd Cornelis vrijgesproken.³⁵

Plussen en minnen

Vanaf die tijd lijkt de schout hem niet meer lastig te vallen. Een zorg minder. Maar niet financieel gezien. Vanaf de zomer van 1613 zijn geldkwesties een grotere rol gaan spelen. Vooral omdat de inzet toenam. Zowel van zijn schulden als uitstaande vorderingen.³⁶

Op 26 september stond Cornelis opnieuw voor het gerecht. Ditmaal om Jan Claes tot betaling van zijn ‘verteerde kosten’ te dwingen. Het ging om bijna 30

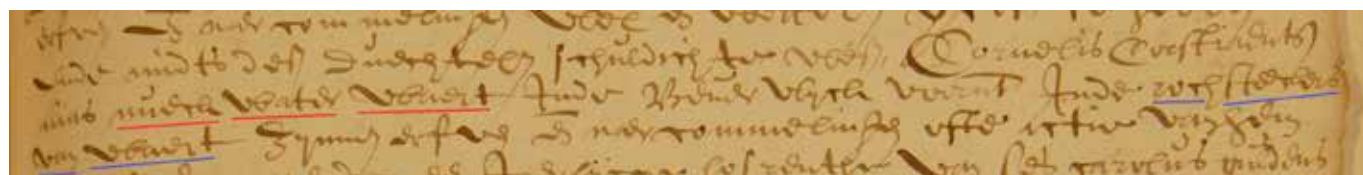
gulden, een fors bedrag. Kennelijk was Jan niet meteen overtuigd van de optelsom. Hij was schoolmeester en wilde het boek van Cornelis wel eens inzien. Na inzage bleek alles te kloppen en moest Jan de rekening (plus de gerechtelijke kosten) betalen.³⁷

Op dezelfde dag als de uitspraak tegen de schoolmeester (25 oktober) eisten twee leveranciers de betaling van hun facturen. Dit waren Cornelis van Thoorn en Anthony Maertens. Van Thoorn was biersteker in Beverwijk. Corstiaens was hem ruim 30 gulden schuldig voor bier dat lange tijd daarvoor bij van Thoorn uit huis was ‘gehaald’. Anthony Maertens eiste de betaling van ruim 40 gulden voor ‘geleend geld’ en brandewijn die ook ‘lang geleden’ was gehaald. Misschien was hij inderdaad gestopt met branden. Wie zal het zeggen.³⁸

Rochsteeckers

Zo wisselden de financiële plussen en minnen elkaar af. Daarbij kwam de allerhoogste openstaande rekening op naam van Cornelis Gerrits Schoemaecker. Op 21 juni 1614 bekende hij 100 gulden (!) aan ‘verdrongen gelagen en verteerde kosten’ gemaakt te hebben. Een gigantisch bedrag. Hij beloofde ieder jaar een ‘losrente’ van 6 gulden en 5 stuivers te betalen. Daarnaast diende hij als zekerheid voor de rentebetaling twee stukken akkerland als onderpand in het vooruitzicht te stellen. Door zijn bestedingen in de kroeg kon hij dus een groot deel van zijn eigendom verliezen.³⁹

Maar niet alleen daarom springt deze schuldbekentenis eruit. Er is meer. Het is namelijk de enige akte (die we

letterlijk: “ende midts desen duechtel. schuldich te wesen Cornelis Corstiaents alias **nueck water waert** Inde Bever Wijk voorn. Inde **rochsteeckers van Waert** ...”

transcriptie: ‘en hiermee deugdelijk (rechtmatig) schuldig te zijn aan Cornelis Corstiaens alias **neukwater waard** te Beverwijk in de **Rochsteeckers van Weert** ...’

vonden) waarin de naam van de kroeg in Beverwijk staat vermeld: ‘**de Rochsteekers van Weert**’. Het verhaal van de Rogstekers moet dus meer dan 400 jaar oud zijn. Maar ook dit is nog niet alles. Want net zo bijzonder is de ‘volledige’ naam van de persoon aan wie de schuld moest worden afgelost: ‘Cornelis Corstiaens alias **neukwater waard**’. Het staat er echt.⁴⁰

Omdat de percelen buiten Beverwijk lagen, was de akte opgemaakt door de schout en schepenen van Wijk aan Zee en Duin.⁴¹ Cornelis zal de bijnaam zelf hebben

opgegeven. Maar was dit echt zijn bijnaam? Of had hij die verzonnen? Hoe dan ook zit er iets vlerkerigs en triomfantelijks in om een bijnaam als deze in een officiële akte te laten documenteren. Te meer omdat deze gelegenheid voor de wederpartij nogal bitter moet zijn geweest.

De vraag waarom is best interessant. Maar laten we ons nu richten op de vraag: *wat is neukwater* eigenlijk? Neem daarvoor eerst een slokje (plat)water, en lees dan: *van toverdrank tot partydrug*.

Van toverdrank tot partydrug

Brandewijn werd verkregen door distillatie van alcoholhoudende dranken. En met name mengsels daarvan, zoals wijn, bier en gegiste granen. Door het verhitten van de vloeistof en het condenseren van de dampen ontstond een ‘nieuwe’ drank met een hoog alcoholpercentage.

Welk mengsel bij aanvang ook gebruikt werd, het resultaat was altijd **kleurloos**. Men noemde dit in het algemeen ‘**brandewijn**’. Een aantal gedistilleerde dranken is men op eikenhouten fusten gaan bewaren. Uit de reactie met het hout ontstond een eindproduct met een lichtbruine kleur en een fijne smaak. Zoals cognac of whisky. Bij andere ‘gebrande wijnen’ zorgde juist het toevoegen van fruit- en kruidensoorten voor een scala aan smaak- (en kleur)varianten.

Al in de middeleeuwen werd gedistilleerde wijn *aqua vitae* genoemd. Met dit levenswater kon men van een goede gezondheid en lang leven genieten. De warme gloed beschouwde men als heilzaam voor maag en darmen, en hielp bij hoest, koorts en benauwdheid op de borst. In de 14e eeuw brachten Italianen zoete, ‘geestrijke’ *liquori* naar Parijs. Vooral de naar rozen geurende *rosoglio* was geliefd.⁴²

Ook in het Duitse rijk raakte het gebruik verspreid. De arts Michael Puff von Schrick schreef in het midden van de 15e eeuw een boekje met recepten over het ‘ausgebrannte Wasser’. Wie elke ochtend een ‘halben Löffel’ nam, zou nooit ziek worden. Toch zal niet iedereen het bij een halve lepel gelaten hebben. Vanaf het begin van de 16e eeuw raakte het schenken van brandewijn aan klanten in steeds meer steden verboden. Naast **geneesmiddel** was het ook **genotsmiddel** geworden.⁴³

Met een knipoog naar deze tweevoudige werking komt brandewijn (als neukwater) in een recept van de *Hoogduytsche Quacksalver* voor. Een klucht van **Bredero** (uit 1619). Zoals zo vaak in de literatuur is de kwakzalver, *Rijckhart* genaamd, van Duitse afkomst. In zijn beste Nederlands probeert hij een tweetal mannen van dienst te zijn. Het gaat om een oude man die *droge Lammert* wordt genoemd. En een zieke die *Joost den Drucker* heet.

Droge Lammert heeft een jonge bruid getrouwd, en vraagt hoe hij haar als oude man kan ‘behagen’. Gelukkig weet de dokter raad. Hij schrijft hem ‘ein gutter kuur’ voor. Het ‘briefken’ voor de apotheek luidt: ⁴⁴

*Nimt erst olie von ausgeparste Sjpaanse druiven,
und corellen, und 't puik von lekkere struiven.⁴⁵*

*Mooie spargel zult u nemen, danach von das und elks
noch was **neuck-wasser**, und noch was zoete melks.⁴⁶*

*De bodempjes gesjtoofd von schöne artisjokken,⁴⁷
sonder zweifel de saak soll wohl gelokken.*

*Gekookte raapkens soet, und von frische eier sap,
't soll wohl verkwikken, al war es noch eins so slap.⁴⁸*

Joost heeft een ander probleem. Hij kan zijn 'gevoeg' (behoefte) niet doen. Het is een wonder dat zijn buik niet barst. Ook voor hem schrijft de 'doctor' een 'briefken':

*In d'Apteeck dar soll man dein um zulk's te doen
geben was Vlier-wortel und was scharp Sjpaans groen.
Huy-pillen, karnmelch mit honig und viel pruimen,⁴⁹
und viel Delfs bier, macht opening, und doet ruimen.*

*Mit wat raapolie, und was vijgen mit seep,
gij solt so rad wurden als ein wakkere zweep.^{50,51}*

Rijckhart is vol vertrouwen dat zijn klanten tevreden zullen zijn. Toch loopt het anders. Want in de apotheek worden de recepten helaas verwisseld. Zo krijgt *Lammert* in bed bij zijn vrouw last van 'grote kak', terwijl *Joost* daar juist op zit te wachten. En erger dan dat. *Joost* houdt niet alleen een harde buik, maar krijgt ook ongewild een 'harde degen'. Zo eindigt deze klucht met wat ongemak voor beide mannen, en kan *Rijckhart* fluiten naar zijn centen.

Ondanks de ontevredenheid van zijn klanten zien we ook een positief punt. De kwakzalver was geen bedrieger. Zijn middeltjes bleken écht te werken. Maar dan moesten ze wel bij de juiste persoon komen.

Zo had de medische toepassing van brandewijn, kruidenbitters en likeuren aanvankelijk de overhand. En vond de verkoop vooral vanuit winkels van apothekers en chirurgijns plaats. De geïmporteerde **toverdrankjes** werden voor van alles aanbevolen. Niet alleen ter bevordering van de spijsvertering of als hartversterkertje. Maar ook voor ontsmetting en pijnstilling. Niet bekend is of men de plezierige roes van de alcohol als een ongewenste 'bijwerking' zag.

Kwakzalver aan het werk. Diploma's, drankjes en weggesneden stenen worden tentoongesteld. Zijn knecht brengt extra hout voor de distilleerketel.

De vraag nam in ieder geval toe. En met de opkomst van een goedkoper product van eigen bodem kwam brandewijn binnen handbereik van een grotere doelgroep. Zowel van stoere mannen in de kroeg, als van consumenten thuis. Inclusief vrouwen. Want ook **dames** hielden wel van een borreltje. Het maakte de tongetjes los. En bij wat hogere inname kon dat ook met hun moraal en sommige kledingstukken gebeuren.

Dit kunnen we althans afleiden uit een klucht van **Joan van Paffenrode** (1661).⁵² Hierin gaat het vooral om de geheime relatie tussen de 'dartele' *Sybille* en *Godefroy*, een jonge edelman. Ze is echter al getrouwd met de suffige *Ulrich*, die stukken ouder is. Haar ouders hebben haar gedwongen snel met hem te trouwen, omdat ze door een ongelukje kort daarvoor zwanger was geraakt en verlaten. *Ulrich* was vooral blij met zijn jonge bruid en het geld dat hij er (als bruidsschat) bij kreeg. Ook verkeerde hij in de waan dat hij de vader van het (inmiddels overleden) kindje was.

Maar zijn vrouw blijft even speels als voorheen. Dat begint *Ulrich* nu ook te merken. Terwijl *Sybille* en *Godefroy* alles in het werk stellen elkaar in het geheim te ontmoeten, probeert hij hen te betrappen. Geholpen door zijn buurman en vriend in nood *Wijbrant*.

Voor ons is met name een dialoog tussen *Ulrich* en *Wijbrant* interessant. Ze beklagen zich over hun vrouwen. Want ook *Wijbrant* heeft een probleem. Zijn vrouw gaat elke dag met een club vriendinnen pimpelen dat het een lieve lust is. Huivert u mee?

*Wat zal ik je veel zeggen, lieve buurman,⁵³
mijn wijf valt van het ene kwaad in het ander.⁵⁴
Ze heeft daar een deel dronken commeren,⁵⁵
en die bederven elkander.
Daar is Neel slempemp, ons buurwijf,⁵⁶
die doet er al vrij wat kwaads in.
'Wat zou je met je goedje doen', zei ze,
'als er van leven', en dat is de mijne wonder naar de zjn.⁵⁷
Ze hebben nu alle morgens, zal ik je zeggen,
hun optocht bij Geertje Floris.⁵⁸
En daar zitten ze dan tot dik in de middag
met de anderen in de Brandemoris.⁵⁹
Daar hebben ze hun dubbele anijs, hun maagwater,⁶⁰
hun neukwater, hun angelica.⁶¹
Hun wachelwater, hun rosolis, hun bekekepost,⁶²
hun hemdeken op,⁶³ en hun aqua vita stapintica.⁶⁴
En meer van dergelijke narren dranken en hete wateren.⁶⁵
Je hoofd doet zeer als je er dichtbij komt,
zo gaan hun snateren.⁶⁶
Daar halen ze dan de goeie lui over,⁶⁷
en spreken van iedereen kwaad.⁶⁸*

Van Paffenrode schreef in een hem kenmerkende stijl: recht voor zijn raap. Zo zette hij een dijk van een klucht op papier. Niet alleen gaf hij een treffend beeld van de verhouding tussen mannen en vrouwen. We kunnen ook zien dat brandewijn in 1661 allang niet meer alleen voor je gezondheid werd gedronken. Het was een **partydrug** geworden.

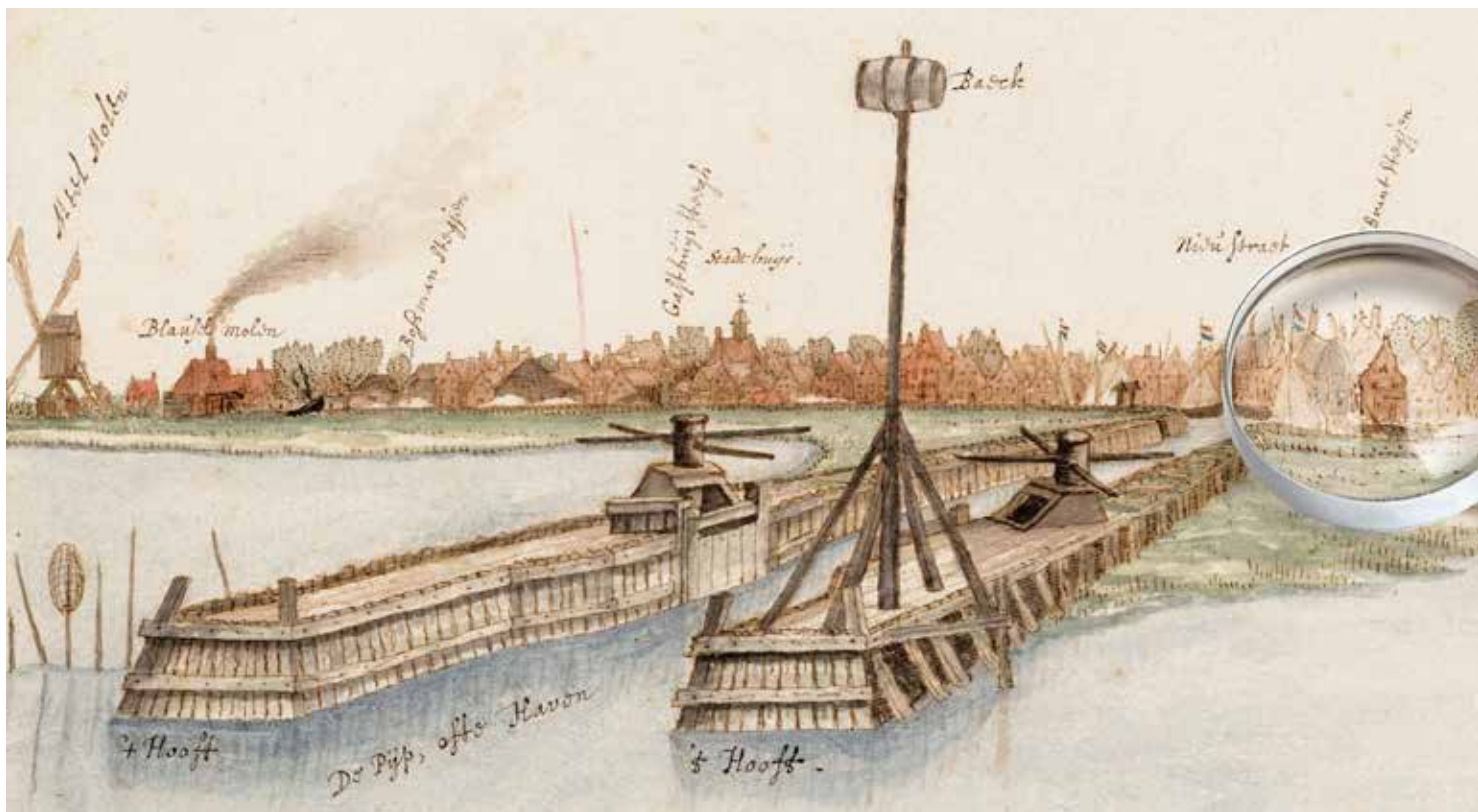
Zo erg zal het een halve eeuw eerder in Beverwijk vast niet geweest zijn. Toch was er gezien de drankrekening van sommige mannen wel iets aan de hand.

Nieuwe regels

Het stadsbestuur maakte zich zorgen over haar burgers met een hoge drankrekening. En hoewel men zich bij eerdere geldkwesties in het voordeel van Cornelis had uitgesproken, vonden ze nu dat het zo niet langer kon en dat hij zijn klanten als het ware *verneukte*. Een nogal

harde conclusie misschien, maar die nemen we dan voor onze rekening. Bovendien lijkt er een kern van waarheid in te zitten. Want al op 8 augustus kwamen de schout en schepenen met een **maatregel**. Nauwelijks anderhalve maand na de verregaande schuldbekentenis.

Ze wilden ‘grote inconveniënten (ongemakken) van bederf’ voorkomen. Ook bij de ‘huisvrouwen en kinderen van de ingezetenen, die door het krediet dat ze in herbergen vinden, daar zo dikwijls naar toe gaan en veel verteren, dat de dronkenschap hun gezondheid vermindert, tijd doet verliezen en hun goederen verkwisten.’ Daarom besloot men dat een waard voor de betaling van drinkgelagen zijn klanten geen geld meer mocht lenen of ‘pand afnemen’.⁶⁹

Zo probeerde het bestuur de consument tegen zichzelf en tegen al te zeer op omzet beluste kroegbazen te beschermen. Of dronkenschap en ‘bederf’ hierdoor teruggedrongen werden, weten we niet.

Dit is hoe het Cornelis Corstiaens in Beverwijk van 1607 tot 1614 is vergaan. We hebben een inkijkje gekregen in het leven van de persoon die zijn kroeg naar de *Rogstekers* noemde, en zichzelf naar de drank die hij zijn gasten serveerde. Toch blijft het inkijkje beperkt. Want brieven, aantekeningen en andere getuigenissen van hemzelf of mensen in zijn nabijheid ontbreken. De periode na 1614 zullen we met wat grotere stappen doorlopen.

Na 1614

Te beginnen bij zijn gezin. Van zijn vrouw Pietertje Diericks weten we helaas weinig. Dat geldt ook voor de kinderen die ze samen kregen. We vonden in Haarlem de

doop van één dochter en in Beverwijk van twee meisjes en drie jongens.⁷⁰ Toch werden nog meer kinderen geboren, zoals zal blijken.

Van de familie Corstiaens zijn in Beverwijk **drie adressen** bekend.⁷¹ Het eerste lag schuin tegenover de kerk (1). Alleen van de kroeg op deze locatie weten we zeker dat Cornelis het ‘*de Rochsteekers van Weert*’ heeft genoemd. Vlakbij lag herberg de *Oude Swaen*. En mogelijk lagen in die tijd nog meer horeca gelegenheden bij de kerk.⁷²

In 1616 kocht hij van chirurgijn Willem Jans een huis in de Nieuwe Steeg (2).⁷³ Maar lang zouden ze daar niet zitten. Twee jaar later betrokken ze een pand aan de **haven** bij het Wijkermeer (3).⁷⁴ Cornelis was toen ongeveer 45 jaar. Ook op dit laatste adres bleef hij als waard zijn gasten ontvangen. We weten niet of hij naast het café aan de haven nog andere inkomstenbronnen had.

Een leverancier van zijn bier was waarschijnlijk Cornelis Huysman alias *Kleyn Kees*. Hij was biersteker van *de Drie Cruysen* (in Beverwijk). In 1622 stond Corstiaens voor 100 gulden bij hem in het krijt.⁷⁵

Een paar jaar later deed hij als waard in Beverwijk rechtstreeks zaken met Jeronimus Segers, een brouwer in Haarlem. Maar behalve bier kon men bij Cornelis kennelijk nog steeds een glaasje brandewijn halen. Want begin 1627 ging hij in de akte over de schuld van

Zicht op Beverwijk vanaf het Wijkermeer. Links stijgt vanuit de blaauwse molen een rookpluim op. Hier maakte men (uit kobalterts) poeder om linnen te bleken. De Pijp was een vaargeul die in 1609 werd aangelegd om de haven bereikbaar te houden. Aanslibbing was een structureel probleem, en men moest de Pijp en de haven geregeld uitdiepen. In het midden van het vergrootglas lag het café aan de haven van Cornelis Corstiaens. Daniël van Breen (1628).

225 gulden bij Segers opnieuw met zijn vreemde alias 'neukman' de boeken in.⁷⁶

Vijf jaar later overleed hij, ongeveer 60 jaar oud. Op 21 juli 1632 werd zijn huis aan het Wijkermeer voor 935 gulden verkocht. De verkoop werd afgehandeld door zijn broer **Berdinus** uit Haarlem. Hij trad op als voogd van de nog minderjarige zonen Karsten, Gerrit en Adriaan. Zijn dochters Claesje en Sijbrech waren getrouwd. Claesje, de oudste van de twee was zelfs al overleden. Zij had een kind nagelaten waarvan Cornelis dus de opa was. Opvallend is dat zijn vrouw Pietertje niet meer werd genoemd. Mogelijk was zij al eerder overleden.⁷⁷

Zo eindigt het verhaal over de man uit Weert die de **Rogstekers** in **Beverwijk** op de kaart zette. Een gewone man, maar ook een eigenzinnige kroegbaas die zich niet zo snel door vervelende gasten van de wijs liet brengen. Inclusief 'de autoriteiten'. Iemand die de grenzen van het betamelijke opzocht, en er soms (bewust) ook overheen kon gaan. De vraag is nu: wat deed zijn broer in Haarlem dan?

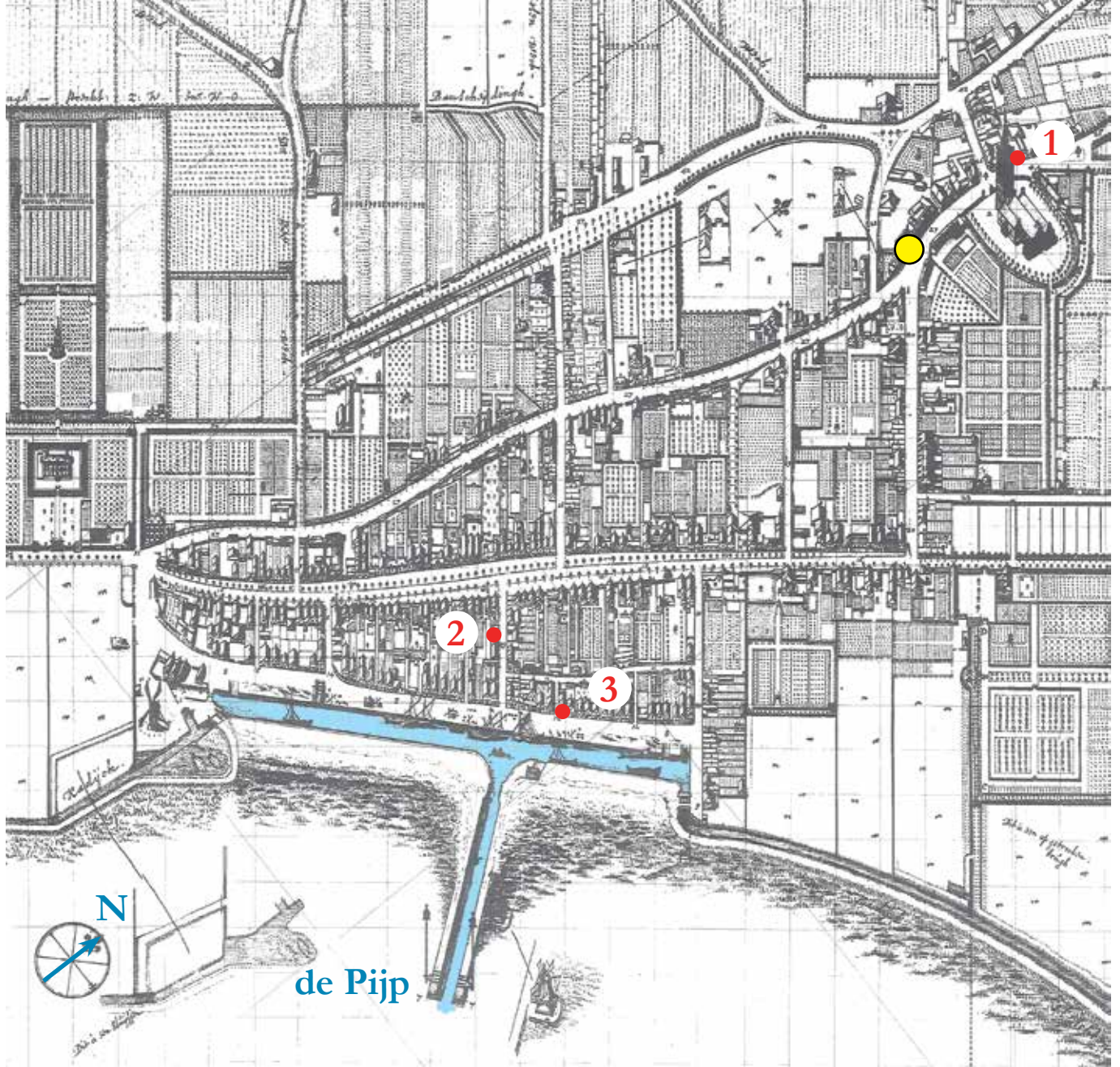
Brabantse netwerken

Was hij ook zo ondernemend en wilde hij koste wat kost meegroeien met het economisch succes van de stad? Of was hij een van de vele arbeidskrachten in de textiel die al hun energie nodig hadden om het hoofd boven water te houden?

We weten al dat hij in 1606 trouwde met **Hilleke Nijssen**, afkomstig uit Gestel bij Eindhoven. Ze woonde aan de Oude Gracht 'bij (linnenbleker) Lodewijck van Dale'. De familie van Dale was zeer vermogend en bezat meerdere huizen in de stad. Grote kans dat Hilleke bij Lodewijck in dienst was en in huis woonde. Haar kersverse echtgenoot Berdinus was **linnenwever** en woonde op de Ossemarkt. Wellicht huurde hij daar een kamer.⁷⁸

Blik op 'de Meer', de haven van Beverwijk in 1920. Op de plek van het huis met de trapgevel (onder de pijl) lag het café van Corstiaens (vanaf 1618 tot aan zijn dood in 1632).⁷⁴ De haven is in 1956 gedempt en dient nu als parkeerplaats (Meerplein). In het huisje met de trapgevel zat geruime tijd een kantoor van papiergroothandel Desco. Het pand kwam in de jaren 1980 leeg te staan en is daarna gesloopt.

Plattegrond van Beverwijk. Links huis en tuinen van buitenplaats Akerendam (aangelegd tussen 1636 en 1639). Corstiaens ontving zijn gasten in 'de Rochsteekers van Weert' 1 bij de kerk. Vervolgens in de Nieuwstraat bij 2. En uiteindelijk aan de haven bij 3. De gele stip markeert het standpunt van schilder Jan Ekels op pagina 18. Daniël van Breen (1648).

Eind 1610 kocht hij voor 1050 gulden een huis in de Magdalenasteeg.⁷⁹ Vier jaar later vond hij diverse personen bereid hem geld te verschaffen. In een tijdsbestek van enkele weken sloot hij hypothecaire leningen met Dirck Bardoel, Hans Jacobs 'van Waalre', en Christiaan Woltring. Zo raakte zijn huis nogal belast, maar hij zal er wel een goede bestemming voor hebben gehad. Anders hadden de heren hem het geld vast niet in handen gegeven.⁸⁰

Opvallend is dat de profielen van deze mannen hetzelfde patroon vertonen. Ze verdienden hun geld met de handel in *linnen garens*, hun families kwamen oorspronkelijk uit

Brabant en hun ouders waren in de jaren 1570 naar *Goch* uitgeweken. Dirck Bardoel en (wellicht) ook Christiaan Woltring waren zelfs in *Goch* geboren. Tenslotte waren ze allemaal naar *Haarlem* gekomen.⁸¹

De families vormden **netwerken** die elkaar versterkten door handelsovereenkomsten, geldleningen en huwelijken. Waar hebben we dat meer gezien? Bij het netwerk rond Willem van Heythuysen natuurlijk!⁸² Berdinus was als eenvoudige linnenwever van hen afhankelijk. Zou hij zich ook aan hen spiegelen en 'hogerop' willen?

Wever in zijn werkplaats. Zijn vrouw aan het spinnenwiel, en kindje in de wieg.

Dipje

Daar zag het een paar jaar later niet direct naar uit. Op 23 mei 1619 kreeg hij een vergunning om ‘zwaar bier te mogen tappen’.⁸³ Wilde hij een carrière switch maken of was het bedoeld als bijverdienste? Voor iemand die in een herberg was opgegroeid, hoefde de stap een tapperij te openen niet zo groot te zijn. Misschien kreeg hij wel de kriebels en begon het bloed te kruipen waar het niet gaan kan. Nog extra aangespoord door het succes van het café aan de haven van zijn broer in Beverwijk.

Ook op ander vlak leek hij in de voetsporen van zijn broer te treden. Want enkele maanden later werd hij bij de kerkenraad op het matje geroepen, en vanwege zijn ‘kwaad huishouden van des Heeren tafel afgehouden’. Jammer genoeg staat er niet bij wat er aan de hand was. Dat kan van alles geweest zijn. Laten we er maar van uitgaan dat hij met een standje er vanaf is gekomen. Mede gezien de aantekening: ‘factum’ (gedaan).⁸⁴

We kunnen niet zeggen hoe het met zijn tapperij en huishouden is verlopen. Want we belanden in een zwart gat. Voor een periode van bijna twintig jaar weten we niets van Berdinus Corstiaens. Behalve dat ergens in die tijd zijn vrouw Hilleke kwam te overlijden.⁸⁵ Pas op 15 februari 1637 komen we hem weer tegen bij het huwelijk met zijn tweede vrouw **Geertje**. Hij was de zestig inmiddels gepasseerd.⁸⁶

Terug op de kaart

Vier jaar later kocht hij van Remeus Francken voor 1050 gulden een huis op de Oude Gracht ‘bij de Jacobijnebrug’. Om het vier jaar daarna, op 22 mei 1645 met 50 gulden winst te verkopen aan **Willem Lamberts** ‘van Eindhoven’.^{87,88}

Lamberts was een ‘lijnwaadreder’. Hij leverde door hem ingekochte garens aan linnenwevers. En kocht op het eind hun producten op om ze te verhandelen. Een dubbel koopmanschap waarvoor je het geld moest hebben, maar dat met een goede neus en de juiste contacten nog meer kon opleveren.⁸⁹

Hij boeit ons des te meer vanwege een andere reden. Hij bezat namelijk meerdere huizen in de **Vlamingstraat**. Een week na de aankoop van het pand op de Oude Gracht verkocht hij een huis in deze straat. En laat dat nu net het huis zijn met de **gevelsteen** van de Rogstekers. Hierover kunt u meer lezen bij: *Twee adressen*.

Twee adressen

In SteekSpel nr.5 schreven we dat in Haarlem aan meerdere huizen uithangtekens waren bevestigd die naar de Rogstekers verwezen. Zo was er een gevelsteen in de Vlamingstraat. En een uithangbord in de Grote en/of Kleine Houtstraat. We zullen de adressen langslopen.⁹⁰

Vlamingstraat

Deze straat lag in de wijk die in de 17e eeuw het kloppend hart van de textielnijverheid vormde. De meeste inwoners kwamen uit het zuiden en vrijwel iedereen werkte in de textiel. U kunt het nu nog aan de straatnamen zien. Er is een Lange Lakenstraat, Wolstraat, Drapenierstraat, en zo verder. En ook een Vlamingstraat.

In deze straat ging in 1679 het huis *de Rochsteecker* voor 1070 gulden van de hand. En wat verder terug in de tijd komen we **Willem Lamberts** tegen. Hij verkocht in **1645** voor 1800 gulden een huis aan een groep van zes personen. Niets wijst erop dat het om hetzelfde pand ging. Een vergelijking van de waarde doet zelfs het tegendeel vermoeden.⁹¹

Een jaar later verhuurden de nieuwe eigenaars het huis aan Jan Aerts van Veldhoven, en beloofden voor onderhoud en reparaties te zorgen. Ook Willem Lamberts werd bij de overeenkomst betrokken. Hij stelde zich garant voor de huur van 68 gulden die ‘van Veldhoven’ jaarlijks verschuldigd was.⁹²

Het ging om het huis *‘daar de Rochsteecker in de gevel staat’*. Dus toch hetzelfde huis. Want uit deze omschrijving blijkt dat *in de gevel* een steen met een beeltenis van een Rogsteker was gemetseld. Waarom het pand ruim dertig jaar later zoveel minder waard was? Geen flauw idee.

Wel nog een ander puntje. Bij uithangborden kwam het wel eens voor dat de verkoper deze meenam naar een ander adres. Maar bij gevelstenen gebeurde dat niet. Het is ook niet sjiek om na de verkoop een steen uit de muur te kappen. We gaan er vanuit dat hij tot begin 20e eeuw als onderdeel van het onroerend goed is blijven zitten. In de gevel van het adres **Lange Vlamingstraat 13**.⁹³

Lange Vlamingstraat, 1910.

De gevelsteen werd tijdens een buurtrenovatie in 1910 door de gemeente Haarlem gekocht en kwam net zoals vele andere bij het Frans Hals museum terecht. Inmiddels beschikken we over een foto uit dat jaar. Zoals u ziet was de gevel volledig bepleisterd, en is er geen steen meer te bekennen. Gezien de literatuur hebben we echter geen reden aan het adres te twijfelen. De steen moet dus al eerder uit het metselwerk zijn verwijderd.⁹⁴

Kleine Houtstraat

Naast het huis in de Vlamingstraat met de bekende gevelsteen was er nog een tweede pand waarop een voorstelling van de Rogstekers prijkte. Maar waar dit pand precies lag, weten we niet. Tot nu toe althans.

Francis Allan somde in zijn boek over de geschiedenis van Haarlem (1874) een lange rij namen van ‘uithangtekens’ op. Hij moest zich vooral op geschreven bronnen baseren,

want de meeste tekens waren zelf al verdwenen. Hoe ze hadden uitgezien en aan welk huis ze precies waren verbonden, was niet bekend. Zo bleef zijn vermelding over het verdwenen teken van de Roggestekers beperkt tot: 'in de Kleine Houtstraat: *de Roggesteckers van Weert*'.⁹⁵

Toch weten we nu waar het huis met deze naam lag. Op 14 november 1772 werd in logement de Oude Gouden Leeuw een openbare veiling van onroerend goed gehouden. Een van de objecten die te koop werden aangeboden was een huis in de Kleine Houtstraat. Het lag 'bij de Kleine Houtbrug' en was 'vanouds genaamd': *de Roggesteckers van Weert*.⁹⁶

Het was trouwens geen gewoon huis, maar een bedrijfspand. En vraagt u zich af welk bedrijf er in zat...? Een tabakshandel en 'grossierderij in sterke dranken'. Achter het huis lag een pakhuis dat bij de deal hoorde met een eigen ingang vanuit de Gravinnesteeg. Hieruit kunnen we de exacte ligging afleiden. De Roggestekers zaten op de hoek van de Kleine Houtstraat en de Gravinnesteeg. Om precies te zijn op het adres **Kleine Houtstraat 47**.⁹⁷

In 1772 gaf men aan dat het pand *vanouds* de Roggestekers van Weert werd genoemd. Maar hoe oud zou dat zijn? Wat betreft de naam kunnen we het niet met zekerheid zeggen. Wel voor het bedrijf. Want vijftien jaar daarvoor stonden het huis en pakhuis ook te koop, en werd de locatie met verve aanprezen. Men had ter plekke ruim veertig jaar met succes een handel in sterke drank en tabakswinkel gehad.⁹⁸

De winkel zat er dus al vanaf circa 1715, en zal in Haarlem vast een *begrip* zijn geweest. We durven wel te zeggen dat men hiervoor als **vanouds** dezelfde naam heeft gebruikt.

Welke naam het meest in aanmerking komt? De Roggestekers van Weert natuurlijk. Laten we niet vergeten dat zij hun hoogtijdagen in de 17e eeuw beleefden. En hoe dieper we in de 18e eeuw komen, des te onwaarschijnlijker het wordt dat het pand nog een naam kreeg die men later als *vanouds* zou betitelen.

Kort gezegd: we denken dat het pand al vanaf 1715 de Roggestekers van Weert werd genoemd (en mogelijk al eerder).

Een luxe oude dag

Na deze toevallige samenloop van omstandigheden dient de volgende zich aan. Op **30 juli 1646** kocht Berdinus een 'nieuw, sterk en wel betimmerd huis' in de Ridderstraat. Dat deed hij niet alleen, maar samen met twee anderen. Zo werd elke partij voor een derde deel eigenaar.⁹⁹ Blijkbaar mocht hij er met zijn vrouw Geertje als enige in gaan wonen. Had hij zijn schaapjes op het droge? En was het hem inderdaad gelukt 'hogerop' te komen?

Opvallend is dat de twee mede-eigenaren veel jonger waren dan hij. Ze waren nog geen 30 jaar, terwijl Berdinus ruim 70 jaar oud was. Bovendien kwamen ze uit families van welgestelde kooplieden in textiel. Het ging om *Abraham Harmans van Gelder* en *François Anthony van Kleef*. En voor ons interessant: ze behoorden tot het zakelijk familienetwerk van Willem van Heythuysen.

De families van Heythuysen, van (den) Heuvel, en Thonen/**Anthony** waren (in Weert al) op verschillende manieren aan elkaar verwant. Voor het gemak noemen we nu alleen de 'compagnie' die Willem in 1627 met zijn 'neven' Gerard en Martin Anthony had opgezet. En die ook na de dood van Gerard in 1641 bleef bestaan. Hij werd als compagnon opgevolgd door zijn vrouw Catherijn Slincken. François was een *zoon* en Abraham een *schoonzoon* van hen.^{100,101}

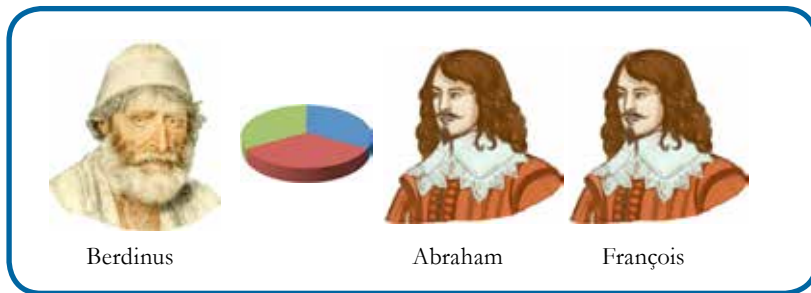
Uiterekend deze welvarende jongelui kochten samen met Berdinus een splinternieuw huis, waarin hij en zijn vrouw hun oude dag konden doorbrengen. Helaas zou dat niet lang duren.

Het einde

In de 'morgenstond' van **20 februari 1647** overleed Geertje in de nieuwe woning. Een testament had ze niet gemaakt. Drie dagen later kwam Berdinus in goed overleg met haar 'vrunden' tot een akkoord over de erfenis. Hij behield de gezamenlijke goederen, en betaalde haar familie een bedrag van 70 gulden. Daarmee was iedereen tevreden.¹⁰²

compagnons in 1646

huiseigenaren in 1646

De erfenis

Buiten de ‘gemene boedel’ had Berdinus bezittingen op eigen naam zoals het derde deel van zijn woning in de Ridderstraat. Ook had hij nog een ander huis. Dit huis lag tegen de stadsmuur aan met een uitgang op de Korte Margarethastraat. Het was volledig vrij van lasten. Op 7 maart deed hij het van de hand en verkocht het... aan Abraham van Gelder. Het leverde hem 600 gulden op. Kennelijk had hij het geld nodig.¹⁰³

We weten niet precies wat er dat jaar gebeurde, maar wel waar het op uitdraaide. Op **13 november** bekende Berdinus dat hij van Gelder een bedrag van 2090 gulden schuldig was. En wel voor honderd stuks ‘lijnwaad’ en ‘kamerijksdoeken’ die hij tot ‘zijn genoegen’ had gekocht. Hij beloofde Abraham het geld terug te betalen, en mocht alvast 225 gulden van de schuld aftrekken omdat hij nu ook het (derde) deel van zijn huis in de Ridderstraat aan hem verkocht. Zo bleef nog bijna 1900 gulden schuld staan.¹⁰⁴

Meteen maakte hij zijn testament en benoemde de ongeveer 30-jarige van Gelder tot executeur. Berdinus tekende met beverige hand, omdat hij ziek in bed lag. Maar hij kon zijn verstand, geheugen en spraak nog volledig gebruiken. Notaris Colterman en van Gelder waren speciaal bij hem aan huis gekomen om het allemaal vast te leggen.¹⁰⁵

Berdinus overleed in **1649**, ruim 75 jaar oud. Zijn enige dochter Judith zorgde voor de juridische overdracht van het huis aan van Gelder. Haar vader had er kennelijk tot aan zijn overlijden mogen blijven wonen.¹⁰⁶

Hij had zich gespiegeld aan kooplui zoals de familie Anthonyencompanion, lees: de jonge Abraham. En wie weet ook aan Willem van Heythuysen. Nog in zijn voorlaatste levensjaar wilde hij als koopman succes behalen. Toen ging het alsnog mis. Zou er na de afwikkeling van zijn nalatenschap nog wel iets overblijven?

Trouwens: wie waren zijn erfgenamen? Uit zijn huwelijk met Hilleke had hij twee kinderen: Judith en Isaack. Judith was in 1636 getrouwd met Jan Pieters. Een jongeman afkomstig uit Gestel (net zoals zijn schoonmoeder). Maar ook hij was inmiddels overleden. Judith was dus weduwe.¹⁰⁷

Hoe zat het dan met Isaack? Op haar verzoek legde Abraham van Gelder een getuigenis af. Hij verklaarde dat hij haar, en haar ouders en broer vele jaren goed gekend had en met hen omgegaan was. Met Judith had hij nog altijd een ‘goede omgang’. Maar haar broer was enkele jaren geleden naar West-Indië vertrokken en daar overleden. Hij wist zeker dat hij behalve zijn zus geen andere erfgenamen had.^{108,109}

Zo lijkt het erop dat van Gelder Judith wilde helpen. Zodat ze als enige erfgenaam van Berdinus kon optreden. Mogelijk was er uit zijn nalatenschap toch genoeg overgebleven om haar een nieuwe kans te geven.

Samenvatting

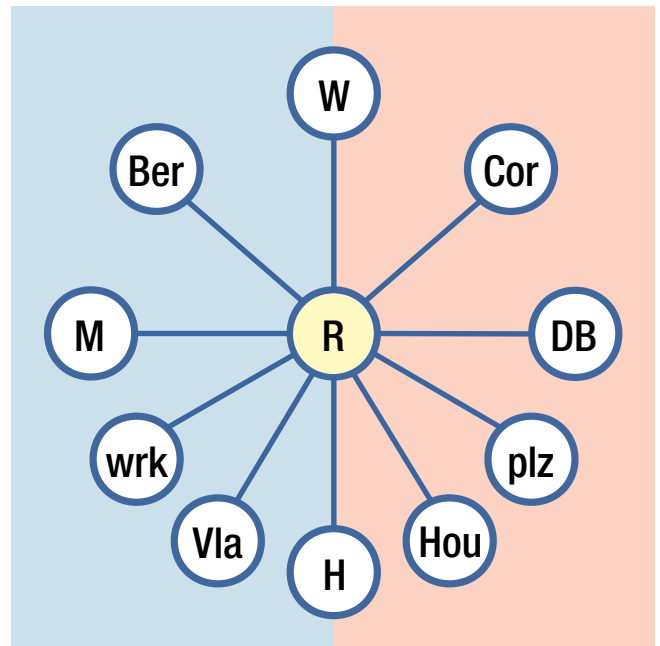
We hebben veel informatie kunnen toevoegen aan het dossier van de Rogstekers. De vondst van de kroeg in Beverwijk (1614) stelt ons in staat enkele conclusies te trekken.

Allereerst zijn de Rogstekers van Weert als begrip meer dan **400 jaar** oud. Waarschijnlijk is het verhaal in grote lijnen net zo oud. Want zonder begrip geen verhaal, en zonder verhaal geen begrip.

Het feit dat Corstiaens als kroegbaas uit Weert komt, biedt nog steeds ruimte voor de gedachte dat het verhaal uit Weert afkomstig is. We sluiten niks uit. Maar zonder in herhaling te willen vallen: hiervan is nog geen snipper bewijs gevonden. In elk geval wijst de naam die een *Weertenaar in Holland* aan zijn kroeg gaf op een zekere mate van **zelfspot**, en dat is altijd gezond.

De aanwezigheid van een kroeg, **drank** en plezier lijkt een constante factor in het leven van de Rogstekers te zijn. Het sluit aan bij het tafereel op de *Tuin der Lusten* van Jeroen Bosch (c.1500) en de inkapseling bij de kermis in Den Bosch (1558). En blijft later ook terugkomen. Via het *biervat* en de *wijnfles* van mijnheer pastoor op de prent van Visscher (c.1625). En de *likkepot* en *dansende boeren* in de Nieuwe Doolhof te Amsterdam (c.1650). Ook het gezelschap van *bierdragers* en *bierschooiers* waarin de Rogstekers bij Everard Meyster verkeren (1669), krijgt alsnog betekenis. Net zoals de verwijzing naar het *bier* van de Roggestekers van Weert door de Leidse studenten (c.1700). En tot slot de *sterke drankhandel* in de Kleine Houtstraat (vanaf 1715).

Toch klinkt vanuit de auteurs vaak een toon van milde spot of afkeuring door. Afkeuring voor het vechtgedrag en de **losbandigheid**. Een gevolg van teveel drinken en

Verklaring

R = Rogstekers; W = Weert; Ber = Berdinus, linnenwever; Cor = Cornelis, kroegbaas; M = de meierij; DB = Den Bosch; wrk = werk (textiel); plz = plezier (drank en stoute meisjes); Vla = Vlamingstraat; Hou = Kleine Houtstraat; H = Haarlem.

de inmenging van lichtzinnige vrouwen. Bij Jeroen Bosch belandden de Rogstekers in de hel. Het stadsbestuur probeerde hen onder de duim te houden door regels (1530), inkapseling (1558) en een geheel verbod (1565).

De agressiviteit en losbandigheid lijken ook tot uitdrukking te komen in wat het rogsteken als handeling inhield. In Den Bosch was het een *ruw spel* waarbij personen werden belaagd (gehekeld). Op de Hollandse prenten gaf men op knappe wijze een dubbelzinnige draai aan het verhaal. Enerzijds door de domheid van de Weertenaren op de hak te nemen en het rogsteken als een *anekdote* te presenteren. Anderzijds door het verhaal te versieren met toespelingen waarbij rogsteken een *seksuele lading* kreeg (en de rog een vrouw moest uitbeelden).

Best educated guess (2)

Op de prenten waren de Weertenaren het mikpunt van spot geworden. Nu blijkt dat het verhaal nog vóór de prenten is ontstaan. De vraag is: door wie en wanneer? Tijd voor een nieuwe best educated guess.

4. De knotwilg (2)

Uit de biografie van de gebroeders Corstiaens blijkt dat zij veel te maken kregen met **Brabanders** uit de meierij van Den Bosch. Velen waren werkzaam in de **textielsector**. In de biografie van Berdinus is dat logisch, omdat hij als linnenwever (en koopman) werkte. Dit beeld is echter representatief voor veel andere Weertenaren in Haarlem.¹¹⁰

Na het vertrek van de Spanjaarden eind 1576 kende Haarlem een lange periode van groei. Met de textielnijverheid als motor. Weert en zuidoost Brabant kenden juist een lange periode van stagnatie. In feite werd het hele gebied decennialang oorlogsgebied. Veel gereformeerden weken uit naar het tolerante Duitse rijk. Met name **Goch** is voor ons van belang. Daar bloeide een linnenindustrie op, en woonden Brabanders en Weertenaren al in één stadje samen.

Door de *pull* vanuit Haarlem en de *push* uit het oorlogsgebied verhuisde vrijwel de hele industrie naar **Haarlem**. In die stad werden ze voorgoed collega's, gildeleden, zakenpartners en buurtgenoten. Ze kochten elkaars huizen, en ze trouwden elkaars kinderen.

Zo intensiverde het contact tussen de gevluchte Brabanders en Weertenaren. Ze zaten in hetzelfde schuitje. Maar voor de Brabanders bleven de Weertenaren **apart genoeg** om op een goedmoedige manier te bespotten. Zo'n beetje onder het motto 'was sich liebt das neckt sich'. De actieve herinnering aan het *bespotten* van personen in Den Bosch heeft iemand op het idee gebracht het rogsteken als *anekdotisch spotverhaal* op de Weertenaren te projecteren. Die draai is typerend voor een ingeving die op één moment plaats vindt. De uitwerking volgt daarna wel.

We denken dat het verhaal tussen **1580** en **1610** door een Brabander in Haarlem is bedacht. En onder mecenaat van een Brabantse familie (in de textiel) is uitgewerkt en op papier gezet. Zo kwam ook de *gevelsteen* tot stand. Ook andere inwoners vonden het een amusant verhaal. En via de *prenten* uit Amsterdam raakte heel Holland ermee bekend.

Daar leveren wij op onze manier een bijdrage aan.

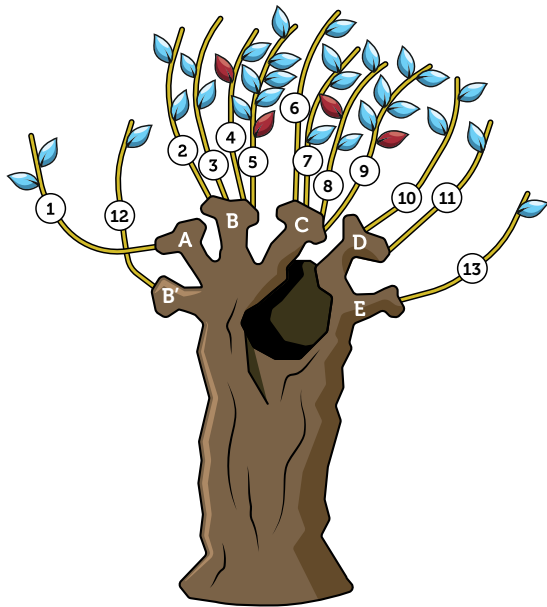
In SteekSpel nr.3 hebben we een overzicht gemaakt van alle Rogstekersprenten die fysiek bekend of in de literatuur beschreven zijn. Deze hebben we gepresenteerd in de vorm van een knotwilg. Daarbij stonden de takken voor de *uitgeversadressen*. En de blaadjes voor de *individuele prenten*.¹

Nu volgt de huidige stand van zaken. Wat betreft het **aantal** prenten is het goede nieuws dat we (met uw hulp) zes nieuwe exemplaren hebben gevonden. Er is ook minder goed nieuws. Vier prenten die in de literatuur met hun vindplaats beschreven waren, kunnen ter plekke niet worden opgespoord. Voorlopig gaan we er vanuit dat ze nog wel boven water zullen komen.

Wat betreft de **inhoud** vermelden we drie punten.

1. 'Nieuw' is de uitgave van *Hugo Allard*. Het bestaan van een prent met zijn adres verrast ons echter niet.² Wel verrassend is dat zijn uitgave (**C**) gespiegeld is ten opzichte van de prent van zijn zoon *Carel* (**B**). De familie Allard heeft dus in de loop der tijd (of tegelijkertijd) twee verschillende platen in handen gehad. Bijzonder, want normaal gesproken zal een koperplaat die in de smaak valt van vader op zoon overgaan. Maar Hugo had nog twee zonen. Misschien vinden we wel een afdruk waarop een van hen zijn eigen adres heeft gezet.
2. De eerste staat van de oudste plaat binnen groep **B** is van *Jan Thiel*. Via *Carel Allard* is deze bij *Joachim Ottens* terecht gekomen.³ Om in de 18e eeuw binnen die familie te blijven. Mogelijk hebben zijn zonen de naam van hun vader Joachim laten staan. Dit kan een verklaring zijn waarom (minstens) zeven exemplaren met zijn adres bewaard zijn gebleven. Uiteindelijk werd de plaat in 1784 te koop aangeboden na het overlijden van Johanna de Lindt, de weduwe van *Josua Ottens* (1704-1765).⁴
3. Naast de licht afwijkende kopie van *Gerard Valck* komt er in groep **B** mogelijk een derde variant bij. Omdat deze kennelijk dezelfde oriëntatie heeft als **B** ('met het kanon rechts'), hebben we hem voorlopig op knot **B'** gezet. Het gaat om een prent *zonder uitgeversadres*. Wellicht is het een exemplaar dat door *Clement de Jonghe* (c.1624-1677) is uitgegeven.⁵

Verklaring

	A t/m E	groepen	(verwante prenten)
	13	varianten	(uitgeversadressen)
	29	exemplaren	
	22x	bevestigd en afbeelding beschikbaar	
	7x	aanwezigheid (nog) niet bevestigd	
	4	exemplaren	
	4x	huidige verblijfplaats onbekend	
	±5000	exemplaren gedrukt	
	29	exemplaren bekend of beschreven	
	4	exemplaren beschreven maar vermist	

A editie Visscher

1. *Claes Janszoon Visscher* (c.1586-1652).
 ✓ Rijksmuseum, Amsterdam.
 ○ Bibliotheca Thysiana, Leiden.

B Groep Thiel

2. *Jan Thiel* (17e eeuw).
 ✓ British Museum, Londen.
 ✓ Statens Museum for Kunst, Kopenhagen.

3. *Carel Allard* (1648-1709).

- ✓ Rijksmuseum, Amsterdam.
- ✓ Noord-Hollands Archief, Haarlem.

4. *Gerard Valck* (1652-1726).

- ✓ Atlas van Stolck, Centrale Bib., Rotterdam.
- LGOG collectie, RHCL, Maastricht.

5. *Joachim Ottens* (1663-c.1720/24).

- ✓ Rijksmuseum, Amsterdam.
- ✓ Bijz. Collecties, UvA, Amsterdam.
- Bodel Nijenhuis, Universiteit Leiden.
- ✓ Huis van Gijn, Dordrecht.
- ✓ Museum Plantin-Moretus, Antwerpen.
- LGOG collectie, RHCL, Maastricht.
- ✓ particuliere collectie.

B' = uitgave zoals groep B

12. staat *zonder uitgeversadres*.
 ○ Atlas van Stolck, Centrale Bib., Rotterdam.

C Groep Hugo Allard

6. *Hugo Allard* (c.1620/25-1684).
 ✓ Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam.

7. *Frederik de Wit* (c.1630-1706).

- ✓ Rijksmuseum, Amsterdam.
- ✓ Rijksmuseum Twenthe, Enschede.
- Atlas van Stolck, Centrale Bib., Rotterdam.

8. *Pieter Vogias I* (c.1634-n.1697) of *II* (c.1664-1700).

- ✓ Bijz. Collecties, UvA, Amsterdam.
- Gemeentemuseum Jacob van Horne, Weert.
- LGOG collectie, RHCL, Maastricht.

9. *Hendrik Visjager* (c.1642-1712) en

- Jacob Robyn* (c.1649-c.1707/17).
- ✓ Rijksmuseum, Amsterdam.
- ✓ Bijz. Collecties, UvA, Amsterdam.
- ✓ Huis van Gijn, Dordrecht.
- ✓ Gemeentearchief, Weert.
- LGOG collectie, RHCL, Maastricht.
- ✓ particuliere collectie.

D Groep Antwerpen

10. *Frans van den Wyngaerde* (1614-1679).
 ✓ Bijz. Collecties, UvA, Amsterdam.
 ○ Bibliothèque Sainte-Geneviève, Parijs.

11. *Joannes van Tienen* (17e eeuw).

- ✓ particuliere collectie.

E versie Warburg

13. *Justus Danckerts* (1635-1701).
 ○ Staatsbib. Preussischer Kulturbesitz, Berlijn.

SteekSpel nr.9 kwam in volgorde van opkomst tot stand met hulp van Marianne Eisma, Betty Verstraelen, Hans van Felius, Judith Harren, Jan van der Linden, Louis Mathijsen, Theo Meder en Matthijs IJssink. Allemaal hartelijk dank voor jullie bijdragen. Een bijzonder woord van dank gaat uit naar Judith. Zonder haar inzet en enthousiasme waren de belevenissen van de gebroeders Corstiaens nog lange tijd verborgen gebleven.

Colofon

SteekSpel© is een uitgave van
Stichting Historische Publicaties
nummer 9 (jaargang 2)
Weert, sept 2018 (licht bewerkt oktober 2018)
ISSN: 2543-2117
www.steekspel.eu

Redactie: Erik Werps
Ontwerp en opmaak: Rob van de Meulenhof
Druk: Bullseye Publishing, Weert
Verkoop (hard copy versie):
- Bruna, Markt 11-13, Weert
- Bullseye Publishing, Maaspoort 24, Weert
- Jeroen Bosch Art Center, 's-Hertogenbosch

Getoonde afbeeldingen

- p11: *Anatomische les van dr Roëll (1728)*. Cornelis Troost (1696-1750), Rijksmuseum Amsterdam.
- p14: *Boerenjongens en stoute meisjes*. Bestaande uit *Kroegscène*, Justus van den Nijpoort (c.1625-c.1692). Op het etiket van de kruik verzet *Claudine* zich (quasi) tegen handtastelijkheden, Bernard Picart (1673-1733).
- p18: *Kerkebuurt in Beverwijk (c.1750-c.1780)*. Jan Ekels de Oude (1724-1781), Museum Kennemerland, Beverwijk.
- p19: *Boerenjongens*. Etiket firma Aug. Mathijsen, stichting Drie Bijen, Venray.
- p22: *Kvaksilver aan het werk*. Justus van den Nijpoort.
- p24: *Stadszicht van Beverwijk (1628)*. Daniël van Breen (c.1599-1665), Noord-Hollands Archief, Haarlem.
- p25: *De Meer in Beverwijk (1920)*. Museum Kennemerland, Beverwijk.
- p26: *Plattegrond van Beverwijk (1648)*. Daniël van Breen, Collectie Bodel Nijenhuis, Universiteit Leiden.
- p27: *Wever in werkplaats (1653)*. Jacob van Oudenrogge (c.1622-1653), foto R. Klein Gotink, Rijksmuseum Twente, Enschede.
- p28: *Lange Vlamingstraat in Haarlem (1910)*. Details zie noot 94, Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Noten, geraadpleegde bronnen en literatuur

Met Christientje naar de kermis

- 1 zie SteekSpel nr.2, p2-3.
- 2 de naam betekent: alternatieve schutterij Sint-Christina Sta Stijf Schilberg. *Sjtank Sjtief* is/was in de schutterswereld een gangbare term voor: geef acht. Schilberg is een buurtschap in de gemeente Echt-Susteren.

1. De Nieuwe Doolhof (2)

- 1 Eisma, M., *David en Goliath met zijn schilddrager. Een beeldengroep uit het Oude Doolhof* (1996). De beelden zijn tegenwoordig in het Amsterdam Museum te zien. Zie ook SteekSpel nr.7, afbeeldingen op p1 en p16 (de reus Goliath op de omslag), en p10-11.
- 2 zie ook: Eisma, M., *De concurrentie tussen het Oude en het Nieuwe Doolhof*, in: Amstelodamum, Maandblad voor de kennis van Amsterdam, jaargang 85-6 (1998), p229-43.
- 3 de houten schouwburg zou in 1772 tot de grond toe afbranden en werd daarna opnieuw aan het Leidseplein opgetimmerd.
- 4 zie voor een afbeelding SteekSpel nr.7, p5.
- 5 zie *De derde vertooning* (horlogiewerk) in: Den Nieuwen en

- vermaeckelijcken Dool-Hof (c.1648), UvA Bijzondere Collecties, OTM O 63-7272, zonder paginanummering.
- 6 notaris Sebastiaan van der Piet (28 jun 1653), SA Amsterdam, 5075, NAA 1029B, p1225-42; (*de klucht van [de] rochsteekers van Weert*, p1232).
- 7 notaris Cornelis de Grijp (23 jul 1654), SA Amsterdam, 5075, NAA 2571, p362-70; (*de roghstekers van waart*, p363).
- 8 notaris Jacobus Hellerus (8/13/16 aug 1672), SA Amsterdam, 5075, NAA 2484, f65-79; (duplicaat op film 2576).
- 9 lees (i.p.v. afbeelding): uitbeelding, verbeelding of vertoning.
- 10 zowel in de brochure uit c.1648 als c.1650 werd als *De tweede vertooningh* de Roomse keizer vermeld. In het onderschrift bij de afbeelding als Ferdinandus III, en in de tekst als Ferdinandus IV. Ferdinand III was (Habsburgs) keizer van 1637-1657. Zijn oudste zoon Ferdinand IV werd in 1654 tot koning (en toekomstig keizer) gekroond. Hij stierf echter in datzelfde jaar aan de pokken en is dus nooit keizer geworden. Zijn broer Leopold I volgde in 1658 wel zijn vader als keizer op. Conclusie is dat beide brochures mogelijk in 1654 zijn gedrukt. Met een bestaande gravure en een vernieuwde tekst. 1: *Den Nieuwen en vermaeckelijcken Dool-Hof* (c.1648), UvA Bijzondere Collecties, OTM O 63-7272, en 2: *Den Nieuwen en vermaeckelijcken Dool-Hof* (c.1650), UvA Bijzondere Collecties, OTM O 06-6640.
- 11 een zakpijp is een doedelzak.
- 12 het ging om een audiëntie voor het hof van koning Ahasveros en koningin Ester. Grootst opgezet met veel bewegende beelden. Deze attractie was belangrijk voor Lingelbach. Hij had zijn best gedaan om goed voor de dag te komen t.o.v. een vergelijkbare voorstelling uit de Oude Doolhof (met koning Salomo en de koningin van Sheba).
- 13 notaris Cornelis de Grijp (31 jul 1653), SA Amsterdam, 5075, NAA 2571, p31-2.

2. Stoute meisjes

- 1 zie SteekSpel nr.7. En over de schout gesproken: op de 17e-eeuwse prenten was van een schout nog geen sprake. Jan Hezenmans bracht de schepenen en de schepenbank in het verhaal (1869). Pas in de operette van Henri Linskens (1929) kwam er een schout op het toneel.
- 2 Zie ook de samenvatting en best educated guess op p31-2. De gedachte is dat de Weertenaren in Haarlem *aamvankelijk* het mikpunt van goedmoedige spot van (mee gevluchte) Brabanders zijn geweest. Het verhaal over hen als Rogstekers raakte ook bij andere inwoners bekend. Daarnaast ontwikkelde zich in Haarlem een succesvol zakelijk netwerk van Weertenaren en kwamen sommigen tot grote rijkdom. Zo bleven ze in de stad voor langere tijd zichtbaar aanwezig.
- 3 ook in Amsterdam waren veel Brabanders, met name uit Antwerpen. Vergeet niet dat Antwerpen in Brabant lag, en dat het hertogdom Brabant groter was dan nu. Voor de rol en het imago van de Brabanders in Holland zie SteekSpel nr.6, p4; p10. En op veel plaatsen in de historische literatuur.
- 4 zie SteekSpel nr.7, p4; p6-8.
- 5 voor een afbeelding van de fontein en een uitleg van de beelden zie SteekSpel nr.7, p7.
- 6 'Hollandse Lys' laten we verder buiten beschouwing. Het gaat ons vooral om het begrip 'Brabantse Bely'.
- 7 voor de voorstelling van zaken in de dichtbundel zie SteekSpel nr.7, p6-8.
- 8 o.a. van Asten, J.J., *Haerlemsche somer-bloempjes, tweede offer* (1646), p100-3. In de literatuur wordt Guillaume Abrahams Ooijevaer als auteur van het liedboek genoemd. Waarschijnlijk omdat de eerste bijdrage toevallig van zijn hand is. Maar Jan Jansz van Asten schreef ook veel liedjes.
- 9 een huik was een lange mantel (meestal zonder mouwen) met een grote capuchon. Over Jan Jansz van Asten is vrij weinig bekend. Zijn ouders, adkomstig uit Helmond, waren in 1610 in Haarlem getrouwd. Zie: Adriaenssen, L., *database Meijerij 1610-1619* (z.j.), op www.leoadriaenssen.nl, p17; p127. En: Veurman, B.W.E., *Een Haarlems volksdichter uit het midden van de zeventiende eeuw*, in: *De Nieuwe Taalgids* (1954), p177-89.
- 10 een stemme is een ander woord voor zangwijze of melodie.
- 11 bij hem zwaar gaan betekent: van hem zwanger zijn.
- 12 spelevaren betekent: voor je plezier op reis gaan. (Hier als dekmantel om een tijdje van huis te zijn).
- 13 bedoeld is: behoeden, beschermen (en voor anderen verborgen houden).
- 14 van maaltijden voorzien.
- 15 de mam is (hier) de mem, een gevulde moederborst.
- 16 een *min* is in de literatuur doorgaans een *voedster* die voor het voeden van een baby in de plaats van de echte moeder treedt, vaak in adellijke kringen. Een *min* (of *minnemoer*) was echter ook een vrouw die tegen betaling moederlijke zorg aan een vondeling of weesbaby verleende. Het woord *min* is verwant aan *minnen* (liefhebben) en *minzame* zorg bieden. (Het heeft niets te maken met een minderwaardige positie t.o.v. de echte moeder).
- 17 in huidige juridische termen: 'ernstige verwaarlozing leidend tot lichamelijk letsel of dood door schuld'.
- 18 we kunnen het *Water-land* en de *Venen* in het lied niet anders opvatten dan de waterrijke omgeving resp. de veenlanden buiten Haarlem. Het maakt de fictieve daad in het lied nog wreder. En het was inderdaad de omgeving waarin enkele van de vijf babylijkes in de jaren 1620 waren aangetroffen. (Aldus Quintijn, de schrijver van het dichtwerk).
- 19 de serie bestond uit vier liedboeken: *Haerlemsche winter-bloempjes* (1645); dito *somer-bloempjes* (1646); *lente-bloempjes* (1647), kennelijk een tweede druk van *winter-bloempjes* vermeerderd met lente-bloempjes; en *mei-bloempjes* (1649). Uitgever was Claes Albertsz Haen, een boekverkooper in de Koningstraat te Haarlem.
- 20 het pamflet verscheen in sep 1729, en Hendrik van Bronkhorst overleed in aug 1730. Als vorst van de Rogstekers regeerde hij dus nog geen jaar. Zie verder SteekSpel nr.8, p11-3.
- 21 het pamflet *Brabanse Beli of mirliton* verscheen in de bundel *De knynende Amsterdamse beel-konst* (1732), p27-8. Ook in andere bundels werd dit pamflet opgenomen, zoals: *Alle de lauwerkranssen, geslogten om de hoofden der voornaamste chirurgijns* (Rotterdam, 1732?), p37-8. Deze bundel opent met een prent die voor ons huidige verhaal interessant is.
- 22 met de bijnaam *grootste uil der vijven* bedoelde men dat hij van vijf uilen de domste zou zijn. Het was een grapje op zijn achternaam. Een uil was trouwens een symbool van domheid (vgl. uilskuiken) én bedrog. (Zie de uil als lokvogel in SteekSpel nr.1, p7). De uitdrukking 'Midasoren hebben' betekent: ezeloren hebben, dom zijn. En omdat ook een os dom was, was een *ossekop met Midasoren* dubbel dom.
- 23 Abraham Titsingh was een groot tegenstander van het bestuur. Veel pamfletten kwamen vrijwel zeker van zijn hand. In 1731 spoorde hij gedupeerden aan bij het stadsbestuur klachten in te dienen. Zo kwam het onderzoek tot stand en raakte het bedrog in volle omvang bekend. De fraudeurs werden begin 1732 afgezet en van dit tafereel werd een prent gemaakt. *Titelprent voor de lofdigten van de afgezette chirurgijns overheden*, in: *Alle de lauwerkranssen* (1732?). Voor Abraham Titsingh zie ook SteekSpel nr.8, p13; p19 n48.
- 24 Kooijmans, L., *De doodskunstenaar. De anatomische lessen van Frederik Ruyssch* (2004), p428-31. Nierop, L. van, *Het dagboek van Jacob Bicker Raye 1732-1772*, in: *Amstelodamum Jaarboek* 35 (1938), p133-9.
- 25 zie voor dit hele stuk: Dudok van Heel, S.A.C., *Hoe de chirurgijnsweduwe Cleveringh-Schrick in 1710 haar knecht Bernardus van Vijve (1684-1759) tot een huwelijks dwang*, in: *Amstelodamum Jaarboek* 75 (1983), p53-72 (met name p55-60).
- 26 Bernard Dominique van Vijve was in 1684 in Brugge geboren. Hij was het tiende en laatste kind van Louis van Vijve en Marie van den Broele. Zijn ouders overleden toen hij nog jong was. Bernard werd eerst lid van het vleeshouwersgilde in Brugge, maar wilde toch liever chirurgijn worden. Een opleiding tot scheepschirurgijn (op zee) was goedkoper dan een opleiding aan wal. Voor een carrière aan wal diende men opnieuw examen te doen om lid te worden van het gilde. Vermoedelijk koos Bernard vanwege de lage kosten voor een opleiding aan boord van een schip. Zo kwam hij in Amsterdam terecht.
- 27 Lefebver-Morsman, M., *Zet hem op een ton. Repertoire op bellenspeelklokken in het achttiende-eeuwse Nederland* (2017), p98-9.
- 28 *Agnes de Chaillot* was een parodie op het treurspel *Inès de Castro* van Antoine Houdar de la Motte (1672-1731), die niet zo blij was met de bespottung van zijn stuk. *Pierre François Biancolelli* (1680-1734) woonde en werkte in Parijs onder zijn artiestennaam *Monsieur Dominique*. Hij was de zoon van *Domenico Biancolelli* (1636-1688), de *Arlequin* uit SteekSpel nr.4, p6 (!).
- 29 de getoonde tekst komt uit een verzamelwerk (1731) en kan afwijken t.o.v. eerdere versies. *Les parodies du nouveau Théâtre italien ou Recueil des parodies représentées sur le Théâtre de l'Hôtel de Bourgogne, par les comédiens italiens ordinaires du Roy* (1731), p323 (in scène 12). Met een derde couplet op p324. Voor de melodie van de mirliton (in muziekscript) zie de *Table des Airs*, nr.50.
- 30 in de Franse tekst hebben we hier en daar accent- en koppeltekens toegevoegd om het vermoedelijke metrum aan te geven. In de Nederlandse vertaling hebben we dit metrum bewust gehandhaafd.
- 31 de tekst is voor leesgemak gemoderniseerd. Lefebver (2017), p100. N.N.,

Het nieuwe vermakelyke Thirsis Minnevit d4 (1731), p14. Voor het tweede t/m zesde couplet zie p15.

32 moutonneren betekent: krullen (vgl. friseren in kappersjargon). Door het moutonneren ontstaan opzettelijk krulletjes zoals men van nature op een schapenvacht kan zien [mouton (Fr.) = schaaap].

33 mij vrij geloofd betekent: geloof me maar. ('De krulletjes zijn een sieraad, geloof me maar').

34 waarvoor hier helaas geen plek meer is. Weyerman, J.C., *Een Airtje*, in: Den vrolyke Tuchtheer (1730), bundel met 'vrolyke traktaaten', afl.11 jul 1729, p15-6.

35 Een andere 'juffrouw Bely' komt voor in een hekeldicht tegen geld- en pronkzucht. Deze welgestelde jongedame raakt ongewenst zwanger, misleidt haar ouders en staat haar kindje na de bevalling af (met betaling van zwijggeld). Geschreven door de Amsterdamse schrijver (koopman en herbergier) Jan Zoet (1609-1674). Eerste druk: *Hedensdaagsche mantel-eer* (1636), vers 480-572 (in feite al vanaf vers 381). Een herdruk verscheen na zijn dood in een verzamelwerk: *d'Uitsteekste digt-kunstige werken* (1675), p17-20 (vanaf p14).

36 het gezin van het echtpaar van Vijve: Bernard Dominique van Vijve (Brugge 1684 - Brugge 1758/59). Margaretha Schrick (Amsterdam 1675 - Amsterdam 1758). Kinderen: Margaretha (1696-1743), Pieter (1698-1770), Catharina (1700-1780), Nicolaas (1704-na 1757), Hendrick (1707-jong ovl); Maria Alida (1711-na 1742). Na de geboorte van dit meisje zouden er uit hun eigen huwelijk geen kinderen meer volgen.

3. Boerenjongens

1 deze herberg lag in de Molenstraat ongeveer op het huidige adres Muntpromenade 8, d.w.z. naast café *De Harmonie*. Hoewel dit café na carnaval jl. zijn deuren sloot, zal het (met nieuwe uitbaters) vanaf komende kermis weer opengaan.

2 de maaltijd werd hem aangeboden door het stadsbestuur. GAW, OAA, inv.nr.707, f16. (OAA = Oud Administratief Archief).

3 tijdens de *Schmalkaldische Oorlog* (1546-1547) was Philips aanvoerder van een regiment ruiters in het leger o.l.v. zijn oom Maximiliaan van Egmont, graaf van Buren en Leerdam. Klaversma, T., *Weert tussen 1062 en 1602* (2008), p155.

4 bij Creemers (1875) op p170-71 vermeld als 'van Stralen'. Mogelijk waren ze gezamenlijk eigenaar (en anders alleen Jacob). Cornelis is een directe voorvader van Jacques Verstraelen (vorig jaar helaas overleden), uit: ongepubliceerde stamreeks van Jacques zelf. Voor de gebeurtenissen in 1566: Creemers, Ch., *Kronijk uit het klooster Maria-Wijngaard te Weert 1442-1587*, in: Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Duché de Limbourg 12 (1875), p169-72. Klaversma (2008), p185. SteekSpel nr.5, p12.

5 waarschijnlijk was Sevet vernoemd naar (oma) Sevet Rutten, de moeder van beide broers, gehuwd met (opa) Cornelis Verstraelen de Oude.

6 de militairen behoorden tot de regimenten onder Don Francisco Arias de Bobadilla. GAW, ORW, inv.nr.726, f47v-48.

7 het ging om het 'ophalden' van een stuk land in de 'kleine molenakker'. De grens voor meerderjarigheid lag voor het wereldlijk gerecht bij 24 jaar. Zowel Cornelis als Berdinus *Keetelaers* zijn dus vóór 1574 geboren. Voor de *akte van opbalding* zie: GAW, V144 (?), 30 mrt 1598.

8 in dit verhaal is gebruik gemaakt van: Adriaenssen, L., *database Haarlem* (z.j.), op: www.leoadriaenssen.nl, p30 (*Bardinus Corstiaens Ketelaers*), p42 (*Cornelis Christiaens*), en van veel originele akten.

9 voor het gemak hanteren we een vaste schrijfwijze voor persoonsnamen. In dit geval *Cornelis Corstiaens*. Hoewel het gebruik van vaste familienamen in de zuidelijke Nederlanden al was ingeburgerd, werd dit bij migranten in Haarlem meestal weer losgelaten. In Holland gebruikte men nl. patroniemen die per generatie (per vader) versprongen. *Cornelis Ketelaers* werd *Cornelis Corstiaens*, een patroniem van *Kersten*. In aktes komen wel tien verschillende schrijfwijzen voor. Het gaat in hoofdzaak om *Corstiaens* en *Christiaens* (beiden veelal in Haarlem) en *Karstiaens* (dominant in Beverwijk), met diverse varianten. Slechts eenmaal werd bij *Cornelis* het patroniem *Christiaens* gevolgd door de eigenlijke familienaam *Ketelaer* (bij de doop van dochter Anneten op 11 okt 1615 in Beverwijk).

10 de Voorkamp is de huidige Essenstraat.

11 Haarlem, dopen gereformeerd, 24 sep 1602: *Alitb*, dochter van *Cornelis Corstiaensz* (van Weert) en *Pieterten Dirixs*. Doopheffers: *Berdinus Christiaensz* en *Adriaen Dirix*.

12 de Ossemarkt is de huidige Botermarkt.

13 Adriaenssen (*Haarlem*), p30 (*Heylken Nijssen*). Gestel was een dorp bij (en nu stadsdeel van) Eindhoven. Waarschijnlijk huurde ze een kamer in een huis van Lodewijck van Dale, een zoon van Lambrecht van Dale (ook: Lambert Willems van den Dael). Lambrecht was koopman en eigenaar van een grote linnenblekerij bij Haarlem. Oorspronkelijk kwam hij uit Eindhoven en was via Goch (al in 1577) naar Haarlem gekomen. Adriaenssen (*Haarlem*), p209-10.

14 zie voor de economische kansen in Haarlem SteekSpel nr.5, p9 e.v.

15 ARA, grafelijkheidskamer inv.nr.163, lijst van 'appointementen', verpachtingen en competentiegeschillen, f125v, 20 okt 1607. (ARA = Algemeen Rijksarchief).

16 Woude, A.M. van der, *Het Noorderkwartier. Een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late middeleeuwen tot het begin van de negentiende eeuw* (1972), p623.

17 helaas zijn de schepenrollen van Beverwijk slecht leesbaar door het matige handschrift, de vele afkortingen en het verbleken van de inkt.

18 bierschooiers zijn handelaren in bier. In de regel van bier dat buiten de eigen stad was gebrouwen en van elders werd ingevoerd.

19 het ging om een rekening van acht gulden en eenjtje van vier gulden, twee stuivers en acht penningen. Zie *Cornelis Christiaensz* (eiser) en *Jan Claesz* (gedaagde), NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1163, schepenrollen, scan 203, 11 jan 1608.

20 zie *Coert van Iperen (schout)* contra *Cornelis Christiaensz (waert)*. In de eis van de schout werd letterlijk verwezen naar 'het 52^e artykel van de keuren'. Vreemd genoeg vinden we dit artikel niet terug in de *Privilegie der stede Bevermyck* (1607). Wel in artikel 142 uit de keur van 1671. NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1163, schepenrollen, scan 230, 20 mei 1608.

21 huis en erf lagen aan de *Heemskerkerweg* (nu Kerkstraat) iets ten noorden van de hoek met de *Torenstraat*. (Locatie bepaling met dank aan Jan van der Linden, oud-archivaris Beverwijk). De transportakte is gedateerd op 8 apr 1609. Een ouder transport hebben we niet kunnen vinden. Naar ons idee is het denkbaar dat Cornelis dit huis al vóór 1609 had gekocht of gehuurd en er in 1607 al woonde. In de transportakte van 1609 werd het verkoopbedrag helaas niet (meer) vermeld. De koop was voldaan met een (eerdere) *castingbrief*. Bij een *casting* werd overeengekomen wat de koopsom was en in welke termijnen deze werd betaald. (Ook bij de overgang van het tweede naar het derde adres in 1618 zat er een gat tussen de particuliere verkoop en de gerechtelijke transportakte). NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1208, transporten en hypotheek, f56v, scan 4, 8 apr 1609.

22 met het huis van Cornelis als onderpand en tegen een jaarlijkse losrente van 9 gulden en 7 stuivers. NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv. nr.1208, transporten en hypotheek, f71v, scan 7, 1 nov 1609.

23 Budel ligt ruim 10 km ten westen van Weert. Zie voor Anthony Maertens: Adriaenssen (*Haarlem*), p16-7 (*Thonis Maertens*). Bij de leenakte in 1609 stond achter de naam *Antony Mertens* nog *Jilins Heerman(s)*, d.w.z. zoon van Herman(s). Mogelijk was hij identiek aan *Thonis Martens* die samen met *Bodinus Christiaens* als doopheffer optrad voor de pasgeboren tweeling van Herman Hermans en Mayken Govarts, zie Haarlem, dopen gereformeerd, 25 okt 1605. Daarmee lijkt sprake van een meer dan puur zakelijke relatie tussen de brandewijnstoker uit Budel en de gebroeders Corstiaens uit Weert. In 1606 deed hij mee aan een loterij t.b.v. het Oudemannenhuis. Hij maakte de volgende loterijspreek (slagzin): '*Anthoens Maertss wijn brulle van Buel geboren, krijgt hij 't boogste lot, het zal hem niet storen*'. Buel = Budel. Bredero vermeldde *wijn brulle* (= brandewijn) in de *Spaanschen Brabander Jerolimo* (1617). Waarschijnlijk werd het uitgesproken als wijn brulé. Vgl. *vin brulé* in Noord-Italië als aanduiding voor Glühwein. En *crème brûlée* (als nagerecht). In de 17e eeuw was het gebruikelijk dat deelnemers aan loterijen een korte spreuk opgaven. Deze werd voorgelezen bij de trekking van een winnend lot.

24 er waren circa zes brandewijnmakers in Haarlem. De pachter van de brandewijn accijns betaalde een vast bedrag (aan de stad) om deze te mogen innen. De opbrengst mocht hij zelf houden. Hans Salomons was behalve pachter van deze accijns ook eigenaar van herberg *Inde Toelast*. Het pand met zijn fraaie gevelsteen bestaat nog steeds (Jansstraat 64). De bedoelde verordening is (kennelijk) niet bewaard gebleven.

25 NHA, SA Haarlem, toegang 3993, inv.nr.490, resoluties burgemeesters, f154, 12 jan 1610.

26 Dobbelaar, P.J., *De branderijen in Holland tot het begin der negentiende eeuw* (1930), p15, 21-23.

27 Dobbelaar (1930), p20, 27, 41.

28 Boerenjongens is qua smaak te vergelijken met rum rozijnen of Málaga

- ijs. De combinatie van abrikozen op brandewijn heette Boerenmeisjes.
- 29 betaald met een *custingsbrief*. NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1208, transporten en hypotheeken, f75, scan 10, 20 mrt 1610.
- 30 ook deze koop werd betaald met een *custingsbrief*. Het bedrag werd in de transportakte niet vermeld. NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1207, transporten en hypotheeken, f100v, scan 20, 10 okt 1612.
- 31 NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1164, schepenrollen, scan 28, 2 dec 1611; s30-1, 16 dec 1611; s33, 13 jan 1612; s36, 27 jan 1612; s39, 10 feb 1612; s41, 24 feb 1612; s42, 9 mrt 1612; s44, 6 apr 1612; s47, 13 apr 1612; s48, 4 mei 1612; s50, .. mei 1612. De schout voerde een kennelijk identieke zaak tegen *Jacob Lucasz*. In beide gevallen 'absolveren' de schepenen de gedaagden van de eis.
- 32 NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1164, schepenrollen, vs *Eduwaert Tonisz*, scan 62, 13 jul 1612; s66, 27 jul 1612; s67, 10 aug 1612; vs *Willem Willemsz*, s67, 10 aug 1612; beslaglegging bij *Aelbert Barentsz*, s111, 23 feb 1613; vs *Heyndrick Jansz Engelsman*, s120, 19 apr 1613.
- 33 het zou vreemd zijn als de schout niet wist dat Cornelis een drankgelegenheid had. Misschien was sprake van het ontbreken van een vergunning voor het schenken van sterkere drank.
- 34 NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1164, schepenrollen, scan 133, 21 jun 1613; s136, 19 jul 1613. De schout voerde een kennelijk overeenkomstige zaak tegen *Jan Garrebrantsz* (snijder). Deze werd trouwens vrijgesproken. Claims van Cornelis vs *Wessel Phillipsz*, *Cornelis Jansz Cock*, *Lambert Spinnewiel*, *Cornelis Jansz Blaem*, *Jan Jacop Lenartz Swager*, *Cornelis Gerritsz*, *Gerrit Vermeij* en *Dirck Pietersz Moleur*, s137, 19 jul 1613.
- 35 NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1164, schepenrollen, scan 147-8, 16 aug 1613; s151, 20 aug 1613.
- 36 zoals een rentebrief van *Adriaen Andrysz* (?) van 42 gulden, en een schuldbrief van *Hubert Huberts de Lamotte* van 115 gulden. In beide gevallen ten gunste van Cornelis. NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1207, transporten en hypotheeken, f110 (12), scan 112, 1 jun 1613; f130 (41), s132, 1 jan 1615.
- 37 mogelijk gaat het om dezelfde *Jan Claesz* als in 1608. Zijn school lag naast de kerk en tegenover de kroeg van Corstiaens. NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1164, schepenrollen, scan 162, 26 sep 1613; s166, 11 okt 1613; s171, 25 okt 1613. *Barent Jansz* liet zich voor een bedrag van 10 gulden wel meteen 'gewillig condemneren'. NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1164, schepenrollen, scan 164, 26 sep 1613.
- 38 voor beide eisen zie NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1164, schepenrollen, scan 172, 25 okt 1613. *Cornelis Willemsz van Thoorn* was behalve biersteker (bierhandelaar) ook pachter van de bieren (d.w.z. pachter van de bieraccijns). Een jaar eerder had *Cornelis Corstiaensz* (samen met *Pieter Dirxsz* biersteker in Beverwijk) een rechtszaak tegen hem gevoerd en *Jan van Velsen* uit Haarlem als hun *procureur ad lites* (advocaat) aangesteld. NHA, ORA Haarlem 47.4, procuratiën, cautiën en andere stipulatiën, f98, 22 dec 1612. Zijn ouders waren *Willem Dirksz van Thoren* (biersteker in Beverwijk; ovl vóór 1605) en *Meijnsge Cornelisdr*. Zijn broer *Dirck Willems van Thoorn* was 'collecteur' (pachter) van de wijnen en brandewijnen in Beverwijk (ovl c.1637). Niet onderzocht is of (vader) *Willem Dirksz van Thoren* uit Thorn afkomstig was.
- 39 de omgang met rente lag iets anders dan nu, maar de uitkomst was hetzelfde. De geldlener (schuldenaar) moest rente betalen aan zijn schuldeiser. Bij een 'losrente' werd niets afgelost. De geldlener had de *mogelijkheid* de geleende som (100 gld) af te lossen. Zo niet, dan bleef de rente eeuwigdurend staan. Hier gaat het om een rente 'tegen de penning 16'. D.w.z. van elke 16 penningen uit de lening moest jaarlijks 1 penning rente worden betaald (= 1/16 van de hoofdsom = 6.25% = 6 gld 5 st). Als de schuldenaar in gebreke bleef werd eerst beslag gelegd op roerende zaken (om de rente alsnog te innen), en in het uiterste geval op het onderpand zelf (de twee akkers).
- 40 NHA, ORA Wijk aan Zee en Duin, inv.nr.1323, (1898.152), p51, 21 jun 1614.
- 41 Beverwijk en Wijk aan Zee en Duin waren aparte schepenbanken, en bleven daarna nog lang twee zelfstandige gemeenten. Pas in 1936 zijn ze samengevoegd tot de huidige gemeente Beverwijk (met 41.000 inwoners).
- 42 Dobbelaar (1930), p11. Zie voor *rosoglio* ook noot 62.
- 43 Dobbelaar (1930), p12.
- 44 u kunt dit het beste hardop voordragen, zoals Toon Hermans in 'de truc met de doif' (1968). Of als u deze act niet kent, zoals graaf Tel uit Sesamstraat.
- 45 met *corellen* worden de snel opschietende stengels van een asperge bedoeld. Vergelijk ook *spargel* (= asperge) in de volgende versregel. *Struiven* zijn pannenkoeken waarin veel eieren zijn verwerkt. Het *puik* (eigenlijk: 'het puikje') staat voor 'het beste, de top'. Duidelijk wordt dat dit recept een
- aantal (zogenaamd) potentie-verhogende middelen bevat.
- 46 met *neuck-wasser* (neukwater) wordt een kleurloze, sterke drank (brandewijn) bedoeld. In dit recept toegevoegd om een seksuele ontremming op gang te brengen.
- 47 *artisjok* is een van oorsprong mediterrane plant die in de 17e eeuw bij mannen populair was als groente vanwege een (vermeend) potentiebevorderend effect. Wellicht is dit gebaseerd op de vorm van de (eetbare) bloemtop die moet worden geogst voordat deze opengaat om te bloeien. De topzware bloemtoppen staan op slanke, stevige stelen die wel twee meter hoog kunnen worden.
- 48 Bredero, G.A., *Klucht van den Hoogduitschen Quacksalver* (1619), vers 191-8. Voor een betere leesbaarheid hebben we het Nederlands-Duits allegaartje iets gemoderniseerd.
- 49 met *huy-pillen* worden pillen bedoeld die hui (= wei) bevatten. Wei is de vloeistof die van melk overblijft na de eerste stap in de bereiding van kaas. De kwakzalver geeft aan dat wei laxerend werkt en suggereert dat er pillen van gemaakt worden.
- 50 rad betekent: rap, snel, bedreven zijn (vgl. rad van tong zijn).
- 51 Bredero (1619), vers 247-52. In dit recept zijn diverse laxerende ingrediënten verwerkt. Ook hier is de schrijfwijze iets aangepast.
- 52 *De Bedroge girighedy ofte Boertige comoedie van hopman Ulrich* (1661). De auteur Joan van Paffenrode (1618-1673), vrijheer van Gussignies, maakte carrière als militair, maar schreef ook toneelstukken en punttdichten. Gezien zijn teksten beantwoordt hij volledig aan het beeld van de 'joviale ijzervreter'. Het blijspel over *hopman Ulrich* bleef lange tijd populair. Het verscheen in zijn verzamelde *Gedigten* nog vele malen in herdruk (tot zeker 1711). Van twee scènes uit de klucht heeft Cornelis Troost een gouache met pasteltekening gemaakt. Het gaat om de 'vermomming' (1738; Mauritshuis Den Haag) en de 'omkoping' (1745; Rijksmuseum Amsterdam). Rond 1760 (een eeuw na de eerste uitgave van de komedie) verscheen van de 'omkoping' zelfs nog een tweetal prenten. Eentje van C. Ploos van Amstel, en een andere van J. Houbraken. Van Paffenrode was vanaf 1652 commandant van het garnizoen in zijn geboortestad Gorinchem. Hij kwam om het leven tijdens het beleg van Maastricht (in 1673). Een dag later sneuvelde *d'Artagnan*, bekend als de 'vierde musketeer', aan Franse zijde.
- 53 *lieve buurman* betekent: beste buurman (vgl. modern Duits).
- 54 *wijf* is geen scheldwoord, maar een algemene aanduiding voor vrouw.
- 55 een *deel* is een stel of groep (mensen). Met *commeren* worden (oude) kletswijven bedoeld.
- 56 een *slempemp* is een slampamper, nietsnut of verkwister.
- 57 met *de mijne* verwijst *Wijbrant* naar zijn eigen vrouw. Met *wonder* spreekt hij een gradatie uit. Het is haar *wonder* naar de *zijn* betekent: ze heeft het ongelooft (of hartstikke) naar haar zin.
- 58 met *hun optocht* wordt hun bijeenkomst bedoeld.
- 59 *Brandemoris* is een woordspeling en bedoeld als schertsende vervanging van de term brandewijn. Zie voor een uitvoerige verklaring: Muller, J.W., *Brandemoris*, in: Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde (1897), p105-20, 287-9.
- 60 (*dubbele*) *anij*s verwijst naar sterke drank die met anij is gekruid (zoals Griekse *ouzo*, Turkse *raki* en Franse *pastis*). In de 17e eeuw was het de gewoonte een jonge moeder direct na de bevalling al rustgevend 'keraamanij's' te schenken. Later kreeg de visite ook een borrel anij en een krakeling. (Hier komt onze beschuit met muisjes vandaan). *Maagnwater* is een algemene benaming voor diverse soorten kruidenbitter met een gunstig effect op de spijsvertering.
- 61 met *neukwater* wordt een kleurloze, sterke drank (brandewijn) bedoeld. Het eerste deel van de naam suggereert een bezigheid die men kennelijk na het drinken verwacht uit te voeren. *Angelica* (of engelwortel) is een plant die al ruim duizend jaar vanwege zijn geneeskrachtige werking wordt gebruikt (m.n. in Scandinavië). Vrijwel alle delen van de zoete en fris geurende plant zijn eetbaar. In diverse likeuren worden aromatische stoffen uit de wortel verwerkt.
- 62 *wachelwater* is jenever. De jeneverbes (als struik of naaldboom) staat in het oosten van Nederland bekend als *wachtel* en in Limburg als *wachelter*. Een jeneverbes (als vrucht) is een *wachelbeer*. Vgl. ook *Wacholder* waarmee men in het Duits zowel de struik als de drank aanduidt. *Rosolis* is een likeur waarin naast diverse kruiden (oorspronkelijk) ook het sap van de plant zonnedauw (*Ros solis*) werd verwerkt. De term *rosolis* verbasterde tot *rosoglio* (rozenbrandewijn), waarin ook bloemblaadjes van rozen een plek vonden. Een *bekekepost* staat in het algemeen voor een hekwerk.

- In het bijzonder voor een rechtopstaande stijl (een post) als onderdeel daarvan. Hier is het een aanduiding voor een likeur. De naam wijst op een woordspeling waarvan we de betekenis niet kennen.
- 63 waarschijnlijk suggereerde men met *hun bemdeken op* dat het drinken van deze drank gevoelens losmaakte, waarbij een vrouw de aandrang kreeg haar hemd op te tillen (of toestond dit te laten doen #MeToo). De naam was schertsend bedoeld en kon in principe elke soort sterke drank aanduiden. We kunnen *bemdeken op* en *neukwater* dus onder één noemer plaatsen. Het maakte immers niet uit welke drank het was; het ging slechts om de uitwerking ervan. Overigens moeten we bedacht zijn op de mogelijkheid dat de schrijver (zie noot 52) zijn burgertypes bewust een taal liet spreken doorspekt met 'joviale' kazernewoorden en uitdrukkingen die ze normaal nooit zouden gebruiken. Juist dit kan het succes van zijn komedie mede bepaald hebben.
- 64 het eerste deel van *aqua vita stapintica* verwijst duidelijk naar *aqua vitae* (levenswater). Daarmee zouden we het als een (pseudo-)medicinale drank kunnen opvatten. De term *stapintica* is echter raadselachtig. We vonden slechts één andere bron met dit trefwoord. [Behoudens: *Echbos weder-klanck* (1706; p210) van Cornelis de Bie. Zijn vermelding is echter duidelijk van Van Paffenrode afgeleid.] Deze enige andere bron is een boekje over omstrede geneeskundige praktijken. De auteur Johannes Christianus Müller is filosoof en arts in Silezië. De titel luidt: *Praxis medica imperfecta* (Parma, 1696). Zonder context citeren we (op p28): '... *forsan haberemus meliora Stapintica, pró feminali orgasmo concitando* ...', dat we vertalen als: 'misschien zouden we beter *Stapintica* hebben om een vrouwelijk orgasme op te wekken.' We weten niet wat *Stapintica* is. Merkwaardig dat we deze term maar eenmaal aantreffen.
- 65 *narren dranken* zijn op te vatten als drankjes voor dwazen of mafkezen; (personen waarmee de spreker zich niet wilde associëren). *Hete wateren* was een gangbare term voor gedistilleerde dranken. De term verwijst naar de warme gloed bij innamen.
- 66 een *snater* is een mond die maar blij kwekken. Te vergelijken met een snavel, waffel of kwebbel.
- 67 *daar halen ze dan de goeie lui over* betekent: daar roddelen ze over fatsoenlijke mensen.
- 68 van Paffenrode, in: *De Bedroge girigheyd* (eerste uitgave 1661), p29; en: *Gedigten* (laatste uitgave 1711), p82-3.
- 69 NHA, stads- en gemeentebestuur Beverwijk, toegang 3769, inv.nr.90, ordonnantie (met verbod om voor gelagen borgstelling te verlangen), scan 3-5, 8 aug 1614. De maatregel werd op 20 apr 1616 door de Staten van Holland bekrachtigd.
- 70 voor hun oudste dochter *Alith* zie noot 11. Voor Beverwijk (1615-1622), dopen gereformeerd, 11 okt 1615, *Anneken*; 15 okt 1617, *Janneken*; 15 sep 1619, *Thedore* (of *Thodore*); 18 jul 1621, *Gerrit Jan*; 16 nov 1622, *Adriaen*. De doopboeken van Beverwijk van vóór 1615 zijn niet bewaard gebleven.
- 71 adressen waar ze vermoedelijk achtereenvolgens hebben gewoond.
- 72 herberg *de Oude Snaen* werd al in 1566 vermeld. Op de hoek van de 'kerkbuurt' en de *Achterstraat* ook wel Koningsweg geheten (nu Koningsstraat) lag een huis dat vanouds *het Block* werd genoemd. In 1645 was ook dit een herberg (die in de 18e eeuw de naam (*Nieuwe*) *Gekroonde Zwaan* kreeg). Scholtens, H.J.J., Oud Beverwijk (1948), p8. Op p14 vermeldt hij herberg *In de Rochsteekers van Weert*.
- 73 huis en erf lagen in de *Nieuwe Steeg* (nu Nieuwstraat), een smalle zijstraat van de Breestraat richting de haven aan het Wijkermeer. Dit pand aan de NW-zijde kwam later bekend te staan als *de Vergulde Vijzel*, een naam die vrijwel zeker naar een apotheek verwijst. (Locatie bepaling met dank aan Jan van der Linden). NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1207, transporten en hypotheek, f150, scan 26, 1 nov 1616.
- 74 huis en erf lagen aan de *Meerstraat*. Het perceel strekte zich uit tot de *Achterweg* (nu Slangenwegje). Met ten ZW van het huis de 'Brandsteeg'. En ten NO (de bierschooier c.q. biersteker) Willem Cornelisz en zijn vrouw Jannetje Pieters als burens. Nog tot in de jaren 1980 stond op het perceel (met adres Meerstraat 92) een pand met een traditionele trapgevel. (Locatie opnieuw met dank aan Jan van der Linden). NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1209, transporten en hypotheek, f51, scan 28, 1 okt 1618.
- 75 de schuld bij *Cornelis Cornelisz Huysman* bedroeg 100 gld tegen een rente van 6 gld 5 st (= 6.25% ofewel 'tegen de penning 16') met zijn huis als onderpand. NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1209, transporten en hypotheek, f151, scan 76, 23 mrt 1622.
- 76 hij werd vermeld als *Cornelis Bastiaensz* (sic) *Nueckman*, waard in Beverwijk. De rente was 'tegen de penning 20' (= 5% van 225 gld = 11 gld 5 st) met zijn huis als onderpand. NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.
- nr.1210, transporten en hypotheek, f8, scan 8, 12 jan 1627.
- 77 van de verkoopsom was 525 gld met schulden belast; 300 gld 'tegen de penning 16' en 225 gld 'tegen de penning 20'. (De laatste was waarschijnlijk de nog niet afgeloste schuld bij Segers). *Bardinus Carsteansz* was voogd van *Carstean*, *Gerrit* en *Arean*. Kennelijk was ook de oudste zoon *Carstean* nog geen 24 jaar (zie noot 7), en dus na 1608 geboren. *Harmen Capoen* trad op als voogd van het kind bij zijn overleden vrouw *Claesgjen*, en *Dirck Jacobsz* van zijn vrouw *Sijbreech*. NHA, ORA Beverwijk, toegang 3607, inv.nr.1210, transporten en hypotheek, f256, 21 jul 1632.
- 78 zie voor *Heylken Nijssen* en de familie van Dale, noot 13. Net zoals bij Cornelis werd ook de naam van *Berdinus Corstiaens* op verschillende wijzen geschreven. Zijn voornaam als *Berdinus* of *Bardinius*, en als *Barnardinus* of *Bernardinus*. Eenmaal werd de roepnaam *Berent* gebruikt (bij zijn aanmelding als lidmaat van de gereformeerde kerk op 24 mrt 1606). Als achternaam fungeerden varianten van het patroniem *Christiaens* of *Corstiaens*. Bij hem kwam viermaal de eigenlijke familienaam voor: *Bardinius Christiaensz Ketelers* (op 23 feb 1747), *Bardinius Christiaensz Ketelaers* (op 7 mrt 1647) en *Bardynus Corstiaensz Ketelaers* (twee aktes op 13 nov 1647; persoonlijk ondertekend: 'bij mij *Berdinis Coersteians Ketelers*').
- 79 nu de Magdalenastraat. NHA, ORA Haarlem, toegang 3111, inv.nr.292, transporten, f198, 13 dec 1610.
- 80 lening A bij *Dirrick Barboelen* bedroeg 225 gld tegen een losrente van 14 gld 1 st. Lening B bij *Hans Jacobsz van Waelren* bedroeg 250 gld (losrente: 15 gld 12.5 st). En lening C bij *Cristiaan Woltring* was 150 gld (losrente: 9 gld 7.5 st). De drie leningen waren dus afgesloten met een rente van 6.25% ('tegen de penning 16'). NHA, ORA Haarlem, toegang 3111, inv.nr.500, belastboek, reg. hypotheek, lening A: f158, scan 161, 18 dec 1614; lening B: f160v, scan 164, 30 dec 1614; lening C: f164, scan 168, 22 jan 1615.
- 81 garenkoper *Dirck Bardoel* (1572-1664) was geboren in Goch. Zijn vader *Hans Bardoul* kwam uit Grave. Zijn moeder *Mariken van der Meer* was een uitgetreden non uit Den Bosch. *Dirck* huwde in Haarlem met *Hilleken Lenaerts van der Poel*, ook geboren in Goch. Haar ouders kwamen uit Eindhoven. Zie voor hun zoon *Johan Bardoel* (1606-1660): Biesboer, P., *Nederlandish Inventories I, Collections of paintings in Haarlem 1572-1745* (2001), p170-2. *Christiaan Woltring* was (vrijwel zeker) ook garenkoper en (mgl.) geboren in Goch. Zijn ouders waren *Wijnant Woltrick* en *Digna Wijnants*. Christiaens vader werkte als garenhandelaar in een compagnie samen met zijn schoonfamilie: de familie *Wijnants* uit Eindhoven. Ook deze familie kwam via Goch naar Haarlem. Ze handelden in Duits en Silezisch garen. Adriaenssen (*Haarlem*) op p40, 102, 38, 77.
- 82 zie SteekSpel nr.6, p4-8.
- 83 NHA, SA Haarlem, toegang 3993, inv.nr.491, resoluties burgemeesters, f192v, 23 mei 1619.
- 84 hij woonde nog steeds in de *Magdalenestraet*. NHA, kerkenraad Nederhervormde gemeente te Haarlem, toegang 1551, inv.nr.19, scan 208, 10 okt 1619.
- 85 mogelijk is dat in 1636 geweest. In dat jaar overleden 6000 mensen (!) in Haarlem aan de pest.
- 86 *Berdinus* staat vermeld als *Bardinius Christiaensz* en Geertje als *Geertje Corstiaens*. Toevallig hebben ze beide (nagenoeg) hetzelfde patroniem. *Berdinus* was weduwnaar uit *Weerdt* en woonde in de Nieuwe Spaarnwouderstraat (aan de oostkant van het Spaarne). Geertje was weduwe van Lucas de Poorter en woonde in de Kruisstraat. In 1636 was zijn dochter *Judith* getrouwd met *Jan Pieters* uit Gestel (bij Eindhoven), waarover later meer.
- 87 de locatie van het huis is: op de *Oudegraft* bij de *Jacobijnnebrugge*. Deze brug lag waarschijnlijk op (of nabij) de kruising van de huidige Gedempte Oude Gracht en de *Jacobijnestraat*. Bij de aankoop van 1050 gld was een last van 400 gld inbegrepen met een rente van 5 gld 10 st 'van 't honderd' (= 5.5%), zie: NHA, ORA Haarlem, toegang 3111, inv.nr.315, transporten, f198, 12 jul 1641. Bij de verkoop van 1100 gld was nog steeds sprake van dezelfde last tegen dezelfde rente, zie: NHA, ORA Haarlem, toegang 3111, inv.nr.318, transporten, f70, 22 mei 1645. Voor Willem Lamberts: Adriaenssen (*Meijerij 1610-19*), p37 (*Willem Lambrechts*).
- 88 *Remeus Francken* was een Haarlemse distillateur (en alchemist). In 1645 publiceerde hij een boekje over een elixir, 'panacee-water' genaamd, dat hij al ruim 25 jaar lang maakte en verkocht. Lambour, R., *De alchemistische wereld van Galenus Abrahamus (1622-1706)*, in: Doopsgezinde bijdragen (2005), p112.
- 89 met *lijnvaad* worden linnen weefsels bedoeld (als verzamelbegrip). Een *reder* is een bereider. M.a.w. een *lijnvaadreder* is een 'bereider van linnen stoffen'. Strikt genomen is een *lijnvaadreder* dus geen *lakenbereider*. Deze verzorgde nl. de

- productie van lakens (van wol), en werd ook wel *drupenier* genoemd (vgl. drap (Fr.) = wollen laken). Het begrip lakenbereider heeft de term lijnwaadreder echter verdrongen en is een overkoepelend verzamelbegrip geworden. In de praktijk leverde een bereider (*reder*) grondstoffen aan handwerkslieden (spinnars, twijnders, wevers) die als zpp'ers werkten. Vervolgens kochten ze de eindproducten en brachten deze in de handel. Ze maakten deze fysiek gereed (persen, vouwen en verpakken) om te verschepen. Reders waren dus ondernemers die zich m.n. op het logistieke proces richtten en die over de nodige financiële middelen moesten beschikken.
- 90 zie SteekSpel nr.5, p2-5.
- 91 *Willem Lamberts* verkocht het huis aan *Cornelis Jansz*, *Claes Jansz*, *Michiel Jansz*, *Michiel Jacobsz*, *Dirck Jacobsz* en *Jan Isbrantsz* gezamenlijk. Met ten noorden: *Huybert Jansz*, ten zuiden: *Cornelis de la Noij*, en aan de achterzijde: smalwerker *Johan van den Bossche de Jonge*. NHA, ORA Haarlem, toegang 3111, inv.nr.318, transporten, f75v, 31 mei 1645.
- 92 de groep bestond nog uit vijf personen: *Cornelis Jansz*, *Michiel Jansz*, *Dirck Jacobsz*, *Jan Isbrantsz* en *Michiel Jacobsz* (allen erfgenamen van *Jan Cornelisz*). Kennelijk was *Claes Jansz* afgefallen. Het ging om een huur voor vijf jaar vanaf mei 1646. NHA, ONA Haarlem, toegang 1617, inv.nr.215, notaris Nicolaas van Bosvelt, f3, 2 feb 1646.
- 93 Haarlem kende zowel een *Lange* als een *Korte Vlamingstraat*. In 1941 werd de *Lange Vlamingstraat* tot *Vlamingstraat* omgedoopt, en de *Korte Vlamingstraat* tot *Wester Boogaardstraat*. (De laatste tegenwoordig met één 'o').
- 94 d.w.z. vóór 1910, maar na 1894. Want toen maakte van Arkel zijn tekening van de gevelsteen 'in een overigens onbelangrijke gevel'. Foto: NHA, collectie Kennemerland, inv.nr. 54015877, foto 07141, hoort bij rapport nr.18 B, 19 feb 1910, bouw- en woningtoezicht Haarlem. Literatuur: van Arkel, G., Weissman, A.W., *Noord-Hollandsche oudheden* d2.1 (1894), p77. Van der Steur, J.A.G., *Oude gebouwen in Haarlem* (1907), p51-2.
- 95 Allan, F., *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem* d1 (1874), p240. In het boek: Botelier, Th., van Graafeiland, P., *Gevelstenen van Haarlem* (1994), staat op p88 dat er [ook] in de 'Grote Houtstraat' een uithangbord van de Roggestekers van Weert zou zijn geweest. Bij navraag aan Peter van Graafeiland blijkt dat dit een misverstand is. 'Grote Houtstraat' moet zijn: Kleine Houtstraat.
- 96 logement de Oude Gouden Leeuw lag in de Zijlstraat. Met de 'Kleine Houtbrug' werd in die tijd de brug over de Oude Gracht bedoeld. Niet te verwarren met de huidige Kleine Houtbrug. Die ligt 300 m zuidelijker over het water van de Kampersingel. Uitnodiging voor de veiling: *Oprechte Saturdayse Haerlemse Courant* (nr.46), 14 nov 1772, p2.
- 97 een *grossierderij* was een groothandel. Een *grossier* in sterke drank mocht zijn producten alleen aan *slijters* en *tappers* verkopen (en dus niet aan eindgebruikers). De *Gravinnesteeg* werd in die tijd ook wel *Burggravinsteeg* genoemd. M.b.v. gegevens uit de 19e eeuw kunnen we bepalen dat het om het hoekpand aan de zuidzijde van de Gravinnesteeg gaat. In dit pand aan de Kleine Houtstraat 47 is sinds 1990 modezaak Bojangles gevestigd. In het voormalig pakhuis aan de Gravinnesteeg 2 zit restaurant Delphi.
- 98 hier is sprake van een 'winkel' (m.a.w. geen grossier maar een detaillist). Men kon het huis en pakhuis 'met of zonder de winkel en gereedschappen' kopen. Er verschenen minstens drie advertenties: *Oprechte Dingsdagse Haerlemse Courant* (nr.8), 22 feb 1757, p2 en: (nr.11), 15 mrt 1757, p2. En de: *Oprechte Saturdayse Haerlemse Courant* (nr.27), 2 jul 1757, p1.
- 99 de financiële constructie van deze koop is bijzonder. Na de transactie hield de verkoper een 'last' op het huis bestaande uit een 'kapitaal' van 800 gld tegen een 'losrente' van 5% ('tegen de penning 20'). Deze rente leverde hem 40 gld per jaar op. Elke koper betaalde dus 13 gld 7 st per jaar. Daarnaast kreeg de verkoper vijf jaar lang 13 gld per jaar extra (mogelijk van elke koper apart). Zo verdiende de verkoper een vast inkomen (totdat het 'kapitaal' werd afgelost). En speculeerden de kopers op winst uit de toekomstige verkoop van het huis. NHA, ORA Haarlem, toegang 3111, inv.nr.319, transporten, f100-1, 30 jul 1646.
- 100 iets over drie generaties van de familie *Thonen/Anthony*. Opa Frans Thonen (geb c.1561 Weert) trok niet via Goch, maar via Emmerich naar Haarlem. Hij was textiel koopman en vennoot van zijn zwager *Willem van Heuvel* (geb c.1560 Weert; die wel via Goch naar Haarlem kwam). Frans was getrouwd met diens zus *Elsken van Heuvel*. Twee van hun zonen, *Gerard* en *Martin Anthony*, werden geboren in Emmerich (c.1585). Dit stadje lag in het hertogdom Kleve. Gerard huwde *Catharina Jans Slincken* (met ouders uit Eindhoven). Hun zoon *Franchoy* en dochter *Emmerentia* werden in Haarlem geboren (c.1620), maar gebruikten als achternaam: *Anthony van Kleef*. Emmerentia werd de echtgenote van *Abraham Harmans van Gelder* (zie noot 101). Voor de familie Thonen/Anthony zie: Adriaenssen (*Haarlem*), p53-6 (*Frans Thoenen*).
- 101 *Abraham Harmans van Gelder* (geb c.1615-1620 Haarlem) was de jongste zoon van Herman Michiels van Gelder en Mariken Jans (geb Budel). Onduidelijk is of zijn vader uit het stadje *Geldern* (D) of uit *Geldrop* (NL) kwam. Geldrop was een exclave van het hertogdom Gelre (gelegen in Brabant). Opvallend genoeg zette men in Haarlem bij meerdere migranten de afkomst 'Geldern' of 'Gelderen' op papier, terwijl uit huidig onderzoek blijkt dat ze uit Geldrop kwamen. Zijn vader overleed in 1643 (68 jr). Zijn moeder deelde de erfenis met haar kinderen Michiel, Jan, Grietgen, Beeltgen en Abraham. De jonge Abraham genoot aanzien. In de jaren 1640 werd hij in akten geregeld als *Sieur Abraham Harmans van Gelder* vermeld. Hij had een verzorgd handschrift. Adriaenssen (*Haarlem*), p55 (bij *Frans Thoenen*). Adriaenssen, (*Vrouwen ongehuwd, weduwe en gehuwd met een niet-meierijenaar*), p23 (*Mariken Jans*).
- 102 met *vrunden* bedoelde men verwanten oftewel: de familie. NHA, ONA Haarlem, toegang 1617, inv.nr.140, notaris Jacob Schoudt, f183, 23 feb 1647.
- 103 het huis lag aan de stadsmuur tussen de Lange Margarethastraat en de Kraaienhorstergracht. Het was volledig ingeklemd. Behalve de stadsmuur, werd het aan de andere zijden door huizen omringd. NHA, ORA Haarlem, toegang 3111, inv.nr.319, transporten, f189v, 7 mrt 1647.
- 104 met *lijnvaad* wordt linnengoed bedoeld. *Kamerijksdoek* was een fijn (en soms transparant) weefsel dat voor blouses, mutsen, sluiers en zakdoeken werd gebruikt. In die tijd allemaal van linnen. Het werd ook *batist* genoemd (in het Frans *cambrésine* of *batiste*, en in het Engels *cambric*). Kamerijk verwijst naar de stad Cambrai, waar men zich op deze weeftechniek toegelegd had. (Cambrai hoorde bij de Nederlanden maar werd in 1672 door Frankrijk veroverd, en in 1677 officieel afgestaan). NHA, ONA Haarlem, toegang 1617, inv.nr.230, notaris Jan Colterman, f165, 13 nov 1647.
- 105 NHA, ONA Haarlem, toegang 1617, inv.nr.230, notaris Jan Colterman, f165v, 13 nov 1647.
- 106 van Gelder was voor 2/3 eigenaar, en van Kleef voor 1/3. Ze werd bij de juridische handeling geassisteerd door ziekentrooster *Lieven Lourisz* (zie noot 108). NHA, ORA Haarlem, toegang 3111, inv.nr.320, transporten, f174v, 12 jul 1649. De datum staat op de akte niet vermeld, maar is overgenomen uit Adriaenssen (*Haarlem*), p30.
- 107 *Jan Pietersz*, jonggezel van Gestel uit de Ceciliasteeg, trouwde op 13 mei 1636 met *Judith Bardinus*, jongedochter van Haarlem uit de Nieuwe Spaarnwouderstraat.
- 108 ziekentrooster *Lieven Lourisz* legde dezelfde getuigenis af. NHA, ONA Haarlem, toegang 1617, inv.nr.192, notaris Vechter Hasewindius, f87, 26 aug 1649. Over *ziekentrooster Lieven Lourens* het volgende. Hij werd op 6 mei 1636 door het stadsbestuur in deze functie aangesteld. Haarlem stond toen aan het begin van een enorme pestepidemie. Eind juni werd hij zelf ziek, maar kennelijk herstelde hij ook weer. Goldgar, A., *Tulipmania. Money, honor, and knowledge in the Dutch Golden Age* (2007), p255. In 1650 woonde de stadsziekenrooster *Lieven Lourissen* in de Spaarnwouderstraat. Speet, B. (red.), *De Burgwalbuurt tussen poort en bruggen* (1988), p30.
- 109 West-Indië kon in de jaren 1640 van alles zijn. Aan boord van een schip van de WIC (West Indische Compagnie). Of aan land in *Nieuw-Nederland* (rond New York), op de Antillen, de kust van Guyana, tot aan *Nieuw-Holland* (in Brazilië) toe. Suriname kwam pas in 1667 bij Nederland.
- 110 de historische meierij van Den Bosch omvatte een groot deel van de tegenwoordige provincie Noord-Brabant. Berdinus Costiaens had nauwe contacten met mensen afkomstig uit Eindhoven, Veldhoven, Gestel, Waalre en Budel. Dat zijn casus een representatief beeld oplevert blijkt uit een screening van de databases van Leo Adriaenssen.

4. De knotwilg (2)

1 zie verder SteekSpel nr.3, p6-7.

2 zie SteekSpel nr.3, p8.

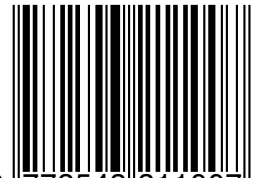
3 dat de eerste staat bij Jan Thiel verscheen, concludeerden we al o.g.v. het lettertype (zie SteekSpel nr.3, p8). For the record vermelden we dat de volgorde van overdracht inderdaad 2-3-5 is geweest. Zo zijn op de eerste staat meerdere krassen zichtbaar die tijdens het drukken van de daarop volgende staten langzaam vervagen. (Bijv. bij de man met de toeter, het door een ruiter bereden rund en de jongeman met zijn forse kulzak).

4 de plaat zou dan c.150 jaar in roulatie zijn gebleven. Hij werd aangeboden door de makelaars Ph. van der Schley, C. Ploos van Amstel, H. de Winter en J. Yver, in: *Catalogus van een fraay kabinet prent-konst* (1784), p17, nr.433.

5 zie SteekSpel nr.3, p7.

ISSN 2543-2117

9 772543 211007 >

Weerter bier
natuurlijk en ongefilterd

WWW.KWAKBOKS.NL

Publishing
Agency
Events
Design
Media
Print & Press

*“We don't just publish books,
we publish dreams ...”*

Maaspoort 24 | 6001 BP Weert | T +31 (0)495 - 76 90 55
www.bullseyepublishing.nl | www.bullseyeshop.nl